

Kur'ân Tefsirinde Sahabenin Rey Yaklaşımı

Muhammed Bahaeddin Yüksel

Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Dr., University of Kayseri, Faculty of Islamic Sciences, Department of Qur'anic Exegesis
Kayseri/Turkey
mbyuksel@kayseri.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3356-7786

Ra'y Approach of the şahāba in Qur'ānic Commentary

Abstract

The negative approach to interpreting the Qur'ān with the ra'y is a tendency that has taken place in various realms since the past. This reactive approach, which extends from time to time to interpretation of the Qur'ān, has been to limit people's knowledge of religion only to transmit and imitate their behavior. In order to put such an approach on religion on a legitimate ground, the approach in question targeted the şahāba' (companions) relationship with the Qur'ān. According to this, companions never interpreted the Quran with the ra'y. What the şahāba did was only to convey what they saw and heard from the Prophet. They did not appeal to the tafsir with ra'y about the Qur'ān, or even did the tafsir. Because, according to the narrations conveyed from the Prophet, the şahāba accepted this as a sin and did not express an opinion about the Qur'ān. What they did was just transmit from the Prophet. Accordingly, all Muslims' relationship with the Qur'ān should be consist of transmission and imitation.

The above-mentioned thoughts make very important claims about the interpretation of the Qur'ān. Because the fact that these claims are based on the şahāba are binding for Muslims. The fact that the şahāba put forward a common attitude or expressed an opinion on the subject means that they have heard or seen this issue mostly from the prophet. Therefore, the claim that the şahāba's negative approach to express their views on the verses of the Qur'ān or that they have kept distance from the interpretation of the Qur'ān with a stricter attitude is a serious matter that should be emphasized and investigated.

Considering the evidence that the şahāba's view was based on the following can be seen: the verse that "It is forbidden to say things you do not know about Allah" (al-A'rāf 6/33); the hadith that "Whoever speaks about the Qur'ān even though he does not know, get ready for his place in hell"; Abu Bakr's statement that "Whoever say something he does not know about the Qur'ān, he will not find a sky to shade himself, nor a place to house." and some tābi'ūn scholars' similar statements in this regard. Some issues such as the tafsir initially belongs to the content of Hadith discipline and that the narration concept corresponds to the word of science in the first periods must have been effective in the formation of this idea.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism
Geliş/Received: 10 Mayıs/May 2020 | **Kabul/Accepted:** 08 Temmuz/July 2020 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020
Atıf/Cite as: Muhammed Bahaeddin Yüksel, "Kur'ân Tefsirinde Sahabenin Rey Yaklaşımı = Ra'y Approach of the şahāba in Qur'ānic Commentary", *Eskişeyni 42* (Eylül/September 2020), 851-880. <https://doi.org/10.37697/eskişeyni.735069>
Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Ibn Taymiyya's (d. 728/1328) view that the Prophet explained the meaning of the Qur'an as well as he conveyed all the words of the Qur'an and his explanations about the most beautiful method of interpretation of the Qur'an are actually nothing, but an explanation of the claims mentioned above from a different perspective.

When the evidences put forward that the ṣaḥāba do not interpret the Qur'an or even attempt to interpret the Qur'an are examined, it will be seen that all the evidences brought for these claims actually state that speaking about the Qur'an without any evidence, knowledge and undocument is not a right thing to do. Since interpretation of the Qur'an would mean, in a sense, to narrate from Allah Almighty, talking about the Qur'an without information and documents was regarded as ugly and disapproved by both Allah and the Prophet, the ṣaḥāba and their followers (tābi'ūn). Among the sources that the ṣaḥāba refer to in the interpretation of the Qur'an are the Qur'an itself, the reasons for the descent (nuzul) of the verses, as well as the Prophet's words explaining the Qur'an and its best practice, as well as their command of Arabic, the language of the Qur'an.

When the narrations about the relations of the ṣaḥāba with the interpretation of the Qur'an are examined, it will be seen that it is not possible to say that the claims mentioned above are a correct approach. For, the existing narrations reveal that the ṣaḥāba made a great deal of efforts towards the interpretation of the Qur'an and that they interpreted some verses in this context. In some rumors, it is seen that the ṣaḥāba encouraged those around them to interpret the Qur'an and criticized those who behaved loosely about it. This attitude of the ṣaḥāba must be due to the fact that the Qur'an invites its addressees to reflect on its verses, that the Qur'an's coming to life depends on understanding it and that the interpretation of the Qur'an is an inevitable necessity. Because the unpredictable variability of life and the conditions that constantly show up in different forms within this framework require the continuous interpretation of the Qur'an.

It is possible to say that the discourse that the ṣaḥāba kept their distance from the interpretation of the Qur'an actually stems from the confusion of the descent period of the Qur'an and the post-descent period. For this reason, it would be more appropriate to examine the ṣaḥāba ' period as two different periods as before and after the descent. Ṣaḥāba did not encounter with the problem of understanding the Qur'an to a great extent while the Prophet was alive. For, the Prophet was practicing the Qur'an actually. In addition to this, the ṣaḥāba had the opportunity to learn about the situation by asking the Prophet in some isolated events. This situation prevented them from engaging in tafsir activities. However, after the death of the Prophet, situations have changed. For, people who became new Muslims, new events, changing language and facts made it necessary to reinterpret the verses that the ṣaḥāba knew before in the face of these new situations.

As a result of these activities, we see that the ṣaḥāba disagreed about understanding the Qur'an. The disagreement of the companions is one of the clearest evidences showing that they have expressed their views on understanding the Qur'an based on ra'y. If there had been a statement from the Prophet about the verse in which they expressed their opinion, they would not have disagreed. As can be seen in many case studies put forward in the research, the ṣaḥāba interpreted the Qur'an in a large amount of ra'y and lived it in the practice of life.

Keywords

Tafsir, Tafsir of ṣaḥāba, Tafsir with ra'y, Qur'an, Understanding the Qur'an

Kur'ân Tefsirinde Sahabenin Rey Yaklaşımı

Öz

Kur'ân'ın rey ile tefsirine yönelik olumsuz yaklaşım, geçmişten beri çeşitli mahfillerde kendisine yer bulmuş bir eğilimdir. Zamanla Kur'ân'ın tefsirine de olumsuz yaklaşılmaya kadar uzanan bu tepkisel yaklaşım, insanların din hakkındaki bilgisini sadece nakilde bulunmaya, davranışlarını ise taklit yapmakla sınırlandırma yoluna gitmiştir. Din hakkında böyle bir yaklaşımın meşru bir zemine oturtulabilmesi için söz konusu yaklaşım, kendisine sahabenin Kur'ân ile olan ilişkisini hedef almıştır. Buna göre sahabe Kur'ân'ı asla rey ile tefsir etmemiştir. Sahabenin yaptığı sadece Hz. Peygamber'den işittikleri veya yapıp ettiklerinden gördüklerini nakletmekten ibaret olmuştur. Onlar Kur'ân hakkında rey ile tefsire başvurmamışlar, hatta tefsir bile yapmamışlardır. Zira sahabe Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler gereği, bunu günah kabul eder, Kur'ân hakkında görüş beyan etmezlerdi. Yaptıkları sadece Hz. Peygamber'den nakilde bulunmak olmuştur. Buna göre bütün Müslümanların da Kur'ân ile olan ilişkilerinin nakil ve taklitten ibaret olması gerekir.

Yukarıda dile getirilen düşünceler, Kur'ân tefsirine dair son derece önemli iddialarda bulunmaktadır. Zira söz konusu iddiaların sahabe üzerinden temellendiriliyor olması, Müslümanlar açısından bağlayıcılık özelliği taşımaktadır. Sahabenin bir hususta ortak bir tavır ortaya koymuş olması veya görüş beyan etmiş olması, söz konusu hususu büyük oranda Allah Resulünden duymuş veya görmüş olmaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sahabenin Kur'ân ayetleri üzerinde rey türü görüş beyan etmeye olumsuz yaklaştığı veya daha katı bir tutumla Kur'ân'ın tefsir edilmesine dahi mesafeli durmuş olduğu iddiası, üzerinde durulması ve araştırılması gereken ciddi bir konudur.

Sahabenin Tefsir konusuna mesafeli yaklaştığına dair söz konusu düşüncenin dayandığı delillere bakıldığında, Allah Teâlâ'nın "Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır" buyruğu; Hz. Peygamber'in "Kim Kur'ân hakkında bilgisi olmadığı halde konuşursa, cehennemdeki yerine hazır olsun" hadisi; Hz. Ebu Bekir'in Kur'ân hakkında bilmediği bir şey söylemesi halinde kendisini gölgelendirecek ne bir gökyüzü ne de barındıracak bir yeryüzü bulamayacağına dair ifadesi ve tâbiûn alimlerinden bazılarının bu yöndeki benzer söylemleri bulunmaktadır. Tefsirin başlangıçta Hadis'in içeriğine ait bir şube olduğu, rivayetin ilk dönemlerde ilim kelimesine karşılık geliyor olması gibi bazı hususlar da bu düşüncenin teşekkül etmesinde etkili olmuş olsa gerek.

İbn Teymiyye'nin Peygamber'in Kur'ân'ın bütün lafızlarını tebliğ ettiği gibi manasını da açıkladığına dair görüşü ve Kur'ân'ın en güzel tefsir yöntemine dair yaptığı açıklamaları, aslında yukarıda dile getirilen iddiaların farklı bir açıdan izahından başkası değildir.

Sahabenin Kur'ân'ı tevil etmediği, hatta tefsir çabası içerisinde dahi olmadığına dair ortaya konulan deliller incelendiği zaman görülecektir ki bu iddialar için getirilen bütün deliller, aslında Kur'ân hakkında delilsiz, bilgisiz ve belgesiz konuşmanın doğru bir davranış olmadığını dile getirmektedirler. Kur'ân'ı tefsir etmek, bir anlamda Allah Teala'dan rivayette bulunmak anlamına geleceği için, belgesiz Kur'ân hakkında konuşmak gerek Allah Teala tarafından ve gerekse Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûnun ileri gelenleri tarafından çirkin görülmüş ve onaylanmamıştır. Sahabenin Kur'ân tefsirinde başvurdukları kaynaklar arasında, öncelikle Kur'ân'ın kendisi, ayetlerin iniş sebepleri, bunun yanında Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklayan sözleri ve en güzel uygulamasını içeren pratiği, ayrıca Kur'ân'ın dili olan Arapçaya hâkimiyetleri bulunmaktadır. Sahabenin Kur'ân tefsiri ile olan münasebetlerini konu edinen rivayetler incelendiği zaman, yukarıda dile getirilen iddiaların isabetli bir yaklaşım olduğunu söylemenin mümkün olmadığı

görülecektir. Zira mevcut rivayetler, sahabe'nin Kur'ân tefsirine yönelik oldukça bol miktarda çabalarının olduğunu ve bu çerçevede bazı ayetleri rey üzere tevîl ettiklerini ortaya koymaktadır. Kimi rivayetlerde ise sahabe'nin çevresinde bulunanları Kur'ân tefsirine teşvik ettiği, bu konuda gevşek davrananları ise eleştirdiği görülmektedir. Sahabe'nin bu tutumu, Kur'ân'ın muhataplarını ayetleri üzerinde düşünmeye davet etmesi, Kur'ân'ın hayata intikalinin onu anlamaya bağlı olması ve bunun için de Kur'ân tefsirinin kaçınılmaz bir gereklilik oluşundan kaynaklanıyor olsa gerektir. Zira hayatın öngörülemez değişkenliği ve bu çerçevede sürekli farklı formlarda yüz gösteren şartlar, Kur'ân'ın sürekli tefsirini gerekli kılmaktadır.

Sahabe'nin Kur'ân tefsirine mesafeli durduğuna dair söylemin, aslında Kur'ân'ın nuzül dönemi ile nuzül sonrası dönemin birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyor olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple sahabe dönemini nuzul öncesi ve nuzul sonrası şeklinde iki farklı dönem olarak incelemek daha isabetli olacaktır. Sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken büyük oranda Kur'ân'ı anlama sorunu ile karşılaşmamıştı. Zira Hz. Peygamber bizzat Kur'ân'ı fiilî olarak pratik etmekteydi. Bununla birlikte sahabe karşılaştığı münferit bazı olaylarda durumu Hz. Peygamber'e sorarak öğrenme imkânı bulmuşlardı. Bu durum, onların tefsir faaliyeti içerisinde bulunmalarına mâni olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, durumlar değişmiştir. Zira yeni Müslüman olan insanlar, gelişen yeni olaylar, değişen dil ve vakia, sahabe'nin daha önce bildiği ayetlerin bu yeni durumlar karşısında yeniden tefsirini zorunlu hale getirmiştir. Bu faaliyetler sonucunda sahabe'nin Kur'ân'ı anlama konusunda ihtilaf ettiklerini görmekteyiz. Sahabe arasında ihtilaf olgusu, onların Kur'ân'ı anlama konusunda rey üzere görüş beyan ettiklerini gösteren en açık delillerden birisidir. Şayet görüş beyan ettikleri ayet hakkında Hz. Peygamber'den bir beyan bulunsa idi, onlar ihtilaf etmeyeceklerdi. Araştırmada ortaya konulan birçok örnek olayda da görüleceği gibi sahabe oldukça bol miktarda rey ile Kur'ân'ı tevîl etmiş ve onu hayatın pratiğinde yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Sahabe Tefsiri, Rey ile Tefsir, Kur'ân, Kur'ân'ı Anlamak

Giriş

Sahabe gerek Kur'ân'ın nuzulüne şahit olan ilk nesil olması ve gerekse bizzat Hz. Peygamber'den İslam'ı öğrenmiş olmaları açısından, Kur'ân'ı anlama noktasında diğer nesillerin ulaşamayacağı bir üstünlüğe sahiptirler. Diğer yandan Kur'ân'ın dili olan Arapçaya, kendi konuştukları dil olması ve kelimelerin tekabül ettiği anlamların nuzul dönemi muhtevasına vukûfiyetleri nedeniyle, Kur'ân'ı anlamadaki üstünlükleri tartışmasızdır.

Kuşkusuz Kur'ân'ın *ne dediğini* anlamak *ne demek istediğini* de anlamayı kesin olarak garanti etmemektedir. Kur'ân'ın muhataplarıyla ortak bir dil üzerinden iletişim kuruyor olması her ne kadar muhataplarının Kur'ân'ı belli bir ölçüde anlamalarına (*feh*m) imkân vermiş olsa da lafızların ötesine geçip söylemden söylenmek isteneni anlamak (*fikh*), söylemin üzerinde bahs ve nazarı da içeren farklı bir süreci gerekli kılmaktadır. Buna göre Kur'ân'ı fehm etmek, fikh etmenin ilk basamağını oluşturmaktadır. Kur'ân'ı fehm etmek, onu dilsel düzeyde anlamayı ima ederken, fikh etmek, Kur'ân'ın insanlığa getirdiği değerleri hayata taşıyabilmek, bu aşamanın ötesine geçerek Kur'ân ayetlerinde gözetilen maksat ve gayenin anlaşılmasını ifade etmektedir.

Fehm ve fikh ayrımından hareket edildiğinde sahabenin durumu, bu iki kavramın ifade ettiği anlam çerçevesinde nerede durduğu hakkında, geçmişten günümüze farklı değerlendirmelere konu edildiği görülmektedir. Sahabenin Hz. Peygamber'den sadece nakilde bulunduğu, bunun ötesine geçerek ayetler üzerinde rey türünden herhangi bir kanaat sergilemediği yönündeki söz konusu söylem, bazı rivayet ve tabii alimlerine ait tutum ve yaklaşımları ihtiva eden nakillerden de beslenerek tarihsel süreçte farklı zamanlarda yer yer dile getirilen bir yaklaşım biçimidir. Bu yaklaşımı besleyen argümanlar arasında Hz. Peygamber'den Kur'ân ayetleri üzerinde görüş beyan etmenin cehennemde kişinin kendisine yer edinmesi anlamını taşıyacağını ifade eden rivayetler yanında, Hz. Ebu Bekir'in (öl. 573/634) Kur'ân üzerinde görüş beyan etmesi halinde ne gölgesine sığınabileceği bir gökyüzü ne de kendisini üzerinde barındıracak bir yeryüzü olacağına dair sözü ve bazı sahabenin benzeri çekincelerini dile getiren rivayetler ve yine tabiiından Abîde b. Kays'ın (öl. 72/691) kendisine bir ayetin manası hakkında soru soran İbn Sîrîn'e (öl. 110/729) Kur'ân hakkında soru sormaktan Allah'a sığınması gerektiğine dair sözünü içeren benzeri rivayetler¹ bulunmaktadır. Bu rivayetler kimilerini, sahabenin Kur'ân üzerinde görüş beyan etmediği, onların böylesi bir günah(!) beri olduğu düşüncesine sevk etmiş ve zamanla bu cürüm (Kur'ân'ı rey ile tefsir etmek) cerh sebebi olarak da görülür olmuştur.²

İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328), Hz. Peygamber'in bütün Kur'ân'ı, lafızlarını tebliğ ettiği gibi tefsirini de yapmış olduğu şeklindeki tezi, aslında yukarıda izah edilen yaklaşımın farklı bir ifade ile dile getirilmiş halinden başka bir şey değildir. Zira bütün bir Kur'ân'ın Nebi (a.s.) tarafından tefsir edilmiş olması, sahabenin de bu tefsirin çerçevesinde kalması anlamına gelecektir. Zira sahabenin Nebi'nin (a.s.) izahları dışına çıkmayacakları bilinen bir husustur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bütün bir Kur'ân'ı tefsir etmiş olduğu söylemi, aslında sahabenin Kur'ân'ın tefsirine dair hiçbir katkı ve çabası olmadığı, yaptıklarının sadece nakilcilikten ibaret olduğu anlamına gelmektedir.

Hicrî 3. ve 4. asırda Bağdat'ın önemli simalarından Ebu Muhammed el-Berbehârî (öl. 329/940), dini nakle sadakat ve taklit yapmaya endeksleyen, dini alanda rey ve kıyas yapmanın caiz olmadığını ifade eden sözleri,³ bu yaklaşımın bir eseri olsa gerek. Râgıb el-İsfehânî'nin (öl. 502/1108) ifadesiyle söyleyecek olursak, bu konuda sığ bir yaklaşım sergileyen bazılarının göre bir kimse âlim ve edip olsa, şer'î delillere, fıkha,

¹ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abulmuhsin Türkî (Kâhîre: Dâru hicr, 2001), 1/80; Halit b. Süleyman el-Müzeynî, *el-Muharrar fi esbab-i nüzüli'l-Kur'ân min hilâl-i kütübî't-tis'a* (Daru İbni'l-Cevzî, 1427), 1/5; Mukbil b. Hâdi'l-Vâdi Ebû Abdurrahmân, *es-Sahîhu'l-müsnat min esbâbi'n-nüzul* (San'a: Mektebetü sanâi'l-eseriyye, 2004), 10; Fehd b. Abdurrahmân b. Suleymân er-Rûmî, *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd, 2005), 152.

² Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1953), 3/555.

³ Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Suleymân el-Useymin (Câmi'atu Ummu'l-Kurâ, 1999), 3/55, 58, 70; Mustafa Öztürk (ed.), *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 16.

nahve, siyer ve hadis merviyâtına ileri derece vakıf olsa bile Kur'ân'dan herhangi bir ayeti tefsir edemez. Böyle bir kimsenin yapabileceği tek şey, Hz. Peygamber'den, vahiylerin nüzulüne şahit olan sahabeden ve onların bu tanıklıklarına dair bir şeyler işitmiş olan tabiûndan nakilde bulunanlara başvurmaktan başka bir şey değildir.⁴ Bu ifadede geçen *vahiylerin nüzulüne şahit olan sahabeden nakilde bulunmak* ifadesiyle sahabenin sebab-i nüzule dair tanıklıklarının aktarımı kastedilmekte, dolayısıyla sahabenin tefsire yönelik katkılarını sadece âyetlerin hangi olayla ilişkili olarak nazil olduğuna dair tanıklıklarının aktarımıyla sınırlı olduğu şeklinde bir tasavvurun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Bu çalışma, Kur'ân'ı anlama çabasında sahabenin Hz. Peygamber'den sadece nakilde bulunmakla yetinip âyetlerin muhtevasına dair rey türünden herhangi bir anlama çabasında bulunup bulunmadığı iddiasını konu edinecek söz konusu olduğu iddiayı sorgulamayı, bu çerçevede örnek olaylar üzerinden tasvir ve tahlillerde bulunarak sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır.

1. Sahabenin Kur'ân Tefsirine Yönelik Yaklaşımları

Sahabenin, Kur'ân âyetlerinin tefsirine yönelik nasıl bir tavır sergilediğini görmek için ilgili rivayetler incelendiğinde, sahabenin hem olumlu hem olumsuz yaklaşım sergilediği tezlerine malzeme olabilecek rivayetlerin söz konusu olması nedeniyle, konunun iki başlık altında incelenmesi uygun olacaktır.

1.1. Olumsuz Yaklaşım

Sahabenin Kur'ân âyetlerinin manaları üzerinde görüş beyan etme hususunda olumsuz bir yaklaşım içerisinde olduğuna dair en çok gündeme getirilen örnek, Hz. Ebu Bekir'e aittir. Rivayete göre kendisine Abese Suresi'nde geçen "ebben" kelimesinin hangi anlama geldiği sorulduğunda: "Allah'ın kitabı hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde taşır?" demiştir.⁶ Hz. Ebu Bekir'in bu sözü, bazıları tarafından Kur'ân âyetleri üzerinde sahabenin görüş beyan etmekten çekindiği, dolayısıyla her Müslüman'ın da bu şekilde davranması gerektiği şeklinde algılanmıştır. Bu algıyı besleyen başka argümanlar da ileri sürülmüştür: "De ki: 'Kuşkusuz rabbim açık ve gizli çirkinlikleri, günahı ve hakkı olmadığı halde

⁴ Ebu'l-Kâsım Râgıb el-İsfehânî, *Mukaddimetu câmi'i't-tefâsîr*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Kuveyt: Dâru'd-da've, 1984), 93.

⁵ Tefsirin bidayette hadisin bir bölümü olduğu yönündeki yaygın kanaatin de bu yaklaşımın oluşmasında rolü olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ilim kavramının rivayet (hadis) kavramına tekabül ettiği bu dönemde dine müteallik hususların rivayetle naklediliyor olması, bu iddiayı haklı çıkarmaz. Zira sadece Tefsirin değil, sonraki yıllarda ihtisaslaşma sürecini tamamlayacak İslâmî disiplinlerin tamamının ilgi alanına giren konular, o gün rivayet malzemeleri içerisinde naklediliyordu. Tefsir tarihinin yazım ve problemlerine yönelik ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017). Ayrıca bu iddianın kritiği için bk. Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri* (Ankara Okulu Yayınları, 2013), 49-52.

⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/72; Celaluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî (Kâhire: Merkezi hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 15/251.

başkalarına tasallut olmayı, meşru kıldığına dair hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.” (el-A'râf 6/33) âyeti ve İbn Abbas'ın Hz. Peygamberden nakletmiş olduğu: “Kim Kur'an hakkında bilgisi olmadan/kendi görüşü ile konuşursa, ateşteki yerine hazır olsun”⁷ anlamındaki sözleri bulunmaktadır.⁸

1.1.1. İddiaların Değerlendirilmesi

Yukarıda verilen argümanlar hakkında şunları söylemek mümkündür: Âyette haram kıldığı ifade edilen *Allah hakkında bilgisizce konuşmak* ile kastedilen şeyin, Kur'an'ın tefsir edilmesi ile ilgili olduğunu söylemek, hiç de isabetli bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Zira âyetin bağlamının bu konu ile alakası bulunmamaktadır. Söz konusu âyet, Müşriklerin Allah hakkındaki asılsız yakıştırmaları, yanlarında herhangi bir vahiy bilgisi olmadan, bir delile dayanmadan Allah hakkında konuşmaları, bir takım haram-helal belirlemeleri, O'na kızlar, oğullar nispet etmeleridir. Bu sebeple Allah Teâlâ onlara, zanlarına dayanarak din konusunda tespit ve tayinde bulunmalarının doğru bir yaklaşım olmadığını hatırlatmıştır.⁹ Nitekim Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) bu ifade ile kastedilen hususun, müşriklerin Allah Teala'nın ekinleri (*hars*), bazı hayvanları (*en'âm*), sütleri (*elbân*) ve elbiseleri (*siyâb*) haram kıldığına dair iddiaları olduğunu ifade etmiş,¹⁰ Taberî¹¹ ve Mâturîdî¹² (öl. 333/944) de Allah'ın haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal kılarak taşkınlık yapmalarının konu edinildiğini ifade ederek benzer kanaatte bulunmuşlardır. Vâhidî'nin (öl. 468/1076) verdiği bilgiye göre Atâ'nın (öl. 114/744) İbn Abbas'tan (öl. 68/687) yaptığı nakilde âyetin konusu Mekke Müşriklerin, meleklere Allah'ın kızları olduğuna dair iddialarıdır.¹³ Benzer şekilde İbn Kesîr¹⁴ (öl. 774/1373) âyetin konusunun Müşriklerin Allah'a oğul isnat etmeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Beyzavî¹⁵ (öl. 685/1286), Ebussuud¹⁶ (öl. 987/1574) ve Hererî¹⁷

⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/71-72.

⁸ Ayrıntı için bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/71-84; Bedr, *Tefsîru's-sahâbe*, 37-40.

⁹ el-En'âm 6/116; Yûnus 10/36; en-Necm 53/28.

¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte (Beyrût: Müessesetu't-Târihu'l-Arabî, 2002), 2/34.

¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 10/164.

¹² Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 4/412.

¹³ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîd*, thk. Muhammed b. Mansûr el-Fâyiz (Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, ts.), 9/109.

¹⁴ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011), 3/134. Benzer yaklaşım için bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vasîd* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 1/653.

¹⁵ Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdillâh b. Omer b. Muhammed Şirâzî el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (İstanbul: Derseâdet, ts.), 1/337.

¹⁶ İbn Muhammed İmâdî Ebu's-Suûd, *İrşadu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Riyâd: Mektebetu'r-Riyâdî'l-hadîse, ts.), 2/340.

¹⁷ Muhammed Emîn b. Abdullâh el-Hererî, *Hadâiku'r-rûh ve'r-reyhân fî revâbi'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 9/295.

gibi kimi sonraki müfessirler de söz konusu âyetin konusunun müşriklerin Allah'ın sıfatları hakkında haddi aşma ile alakalı olduğu kanaatini paylaşmışlardır.¹⁸

Oysa sahabenin Kur'ân tefsirine yönelik oldukça bol miktarda nakilde bulduklarına dair rivayetler mevcuttur. Her şeyden önce Kur'ân âyetlerinin kendisi ve onun pratiği olan Hz. Peygamber'in sünneti vardır. Dolayısıyla bir delile dayanmadan Allah'ın muradını tespit etme söz konusu değildir. Aksine sahabenin elinde Allah'ın muradına ulaşmada rehberlik edecek olan Kur'ân âyetleri, onların nüzul bilgisi ve hayatın pratiğinde en güzel haliyle tatbikini gerçekleştiren Allah Resulü'nün sünneti bulunmaktadır. Öte yandan sahabe açısından Kur'ân'ın tefsirini zorunlu kılan âyetler de bulunmaktadır ki bunlar ilerleyen satırlarda arz edilecektir.

İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den yaptığı rivayete gelince, dikkat edilirse rivayetin metninde Kur'ân hakkında *bilgisi¹⁹ olmadan konuşmak* men edilmektedir.²⁰ Nitekim burada “bi-gayri ‘ilmin” şeklindeki ifade, rivayetin başka bir varyantında “bi-re’yihî”²¹ formunda gelerek herhangi bir esasa dayanmadan keyfi yorumda bulunmanın vurgulandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yasaklanan şey, Kur'ân'ın anlamını birtakım karinelere dayanarak tespit etmek değil, elinde hiçbir delil-bilgi-belge olmadığı halde âyetlerin anlamları üzerinde konuşmak, dolayısıyla söylemediği şeyleri Allah'a nispet etmek, O'ndan nakilde bulunmaktır. Şayet rivayetin ifade ettiği anlam, Kur'ân âyetlerinin anlamları üzerinde hiçbir surette görüş beyan etmemek şeklinde olsa idi, bu rivayeti bizzat nakleden İbn Abbas'ın kendisinin öncelikle Kur'ân üzerinde görüş beyan etmemesi gerekirdi. Oysa İbn Abbas'ın Kur'ân'ın tefsirine dair oldukça bol miktarda görüş beyan ettiği bilinen bir husustur. Kaldı ki onun bu yöndeki istidadı için bizzat Hz. Peygamber'in duası da bulunmaktadır.²² Dahası İbn Abbas'ın düzenli tefsir dersi verdiğiğine dair de rivayetler söz konusudur. Bu çerçevede örneğin İbn Ebân b. Sâlih'in naklettiğine göre Mücahid (öl. 103/721) şöyle demiştir: “İbn Abbas'a Mushaf'ı Fatihâ'dan başlayıp sonuna kadar her âyet başında durup manasını sorarak üç defa okudum.”²³ Bu duruma tanıklık eden bir başka rivayette ise “İbn Ebî Muleyke, Mücahid'i İbn Abbas'a Kur'ân'ın tefsirine dair sorular sorarken gördüğünü ifade etmiş ve

¹⁸ Aynı görüşü paylaşan İbn Kayyim'in geniş bir izahı için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlkân* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/403.

¹⁹ Rivayette geçen “ilim” kelimesi, başlangıçta “rivayet” kavramına tekabül etmekteydi. Ayrıntı için bk. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 227; Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 49.

²⁰ Taberî bu çerçevede tabiine de ait bazı söylem ve tutumları içeren bir dizi rivayet aktarmıştır. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/71.

²¹ Süleymân b. el-Eş'âs Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2005), “İlm”, 5 (No. 3652); Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî, *Sünenu't-Tirmîzî* (Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, t.y.), “Tefsîr”, 1 (No. 2950).

²² Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 2002), 1/75.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/85. Bu duruma tanıklık eden bir başka rivayette ise “İbn Ebî Muleyke, Mücahid'i İbn Abbas'a Kur'ân'ın tefsirine dair sorular sorarken gördüğünü ifade etmiş ve şöyle demiştir: ‘Mücahid'in yanında sayfalar vardı; İbn Abbas ona “Yaz” diyor, o da yazıyordu. Böylece Mücahid bütün Kur'ân'ın tefsiri hakkında İbn Abbas'a sorular sordu.’” Bu mevsukiyete dayanarak olsa gerek Ebu Bekir el-Hanefî, Süfîyân es-Sevrî'nin “Mücahid'den sana gelecek tefsir yeterlidir.” dediğini aktarır. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/85.

şöyle demiştir: 'Mücahid'in yanında sayfalar vardı; İbn Abbas ona "Yaz" diyor, o da yazıyordu. Böylece Mücahid bütün Kur'ân'ın tefsiri hakkında İbn Abbas'a sorular sordu.'" Bu mevzukeye dayanarak olsa gerek Ebu Bekir el-Hanefî, Süfyân es-Sevrî'nin "Mücahid'den sana gelecek tefsir yeterlidir." dediğini aktarır.²⁴

Rey ile tefsiri yasaklayan söz konusu iki rivayeti senet ve metin tenkidi açısından tahlil eden bir araştırmancının ulaştığı sonuçlar ise şöyledir: Her iki rivayet ilk üç tabaka boyunca birer râvi tarafından nakledilmiş olması nedeniyle ferd-garîb niteliği taşımaktadır. Varyantlardaki râvilerin çoğunluğu ta'dilden ziyade cerh edilmişlerdir. Nesê, ma'lul rivayetlerinin de yer aldığı *es-Sunenu'l-Kubrâ*'sından sahih olanları seçerek telif ettiği *es-Sünen*'inde bu rivayetlere ma'lul olması gerekçesiyle yer vermemiştir. İbn Abbas'ın naklettiği ifade edilen rivayeti ondan bizzat duyduğu belirtilen Sa'îd b. Cubeyr'in (öl. 95/713) bizzat kendisi Kur'ân'ı okuyup da tefsirini yapmayı âmâ ve bedevî bir kimseye benzeterek söz konusu rivayete muhalif beyanda bulunmuştur. Mâverdî, Beyhakî, Zerkeşî, Kâfiyeci gibi birçok âlim söz konusu rivayet hakkında "eğer sahih ise, sahih olması kaydıyla..." şeklindeki ifadelerle rivayetin sıhhatine kuşkulu yaklaşmışlardır. Nitekim İbn Ebî Şeybe söz konusu rivayeti Hz. Peygamber'e ait bir söz olarak değil, İbn Abbas'a ait bir ifade olarak nakletmiştir. Kaldı ki İbn Abbas'ın benzeri başka bir sözünün de olması ve sahabeye ait mevkuf ifadelerin hadisleştirilmesi (merfu) ya da hadis formunda tedavüle konulması İbn Ebî Şeybe'nin rivayetini destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber zamanında rey ile tefsir şeklinde bir akımın henüz teşekkül etmediği tarihen bilinen bir husus olduğu için, söz konusu söylemin anakronizm ile malul olduğu, bahsi geçen rivayetlerin ise sonraki dönemlere ait tartışmaların bir yansıması olabileceğini göstermektedir. Bahis konusu rivayetlerin teşekkül zemini, müteşâbihlerin teviliyle derinleşen mezhebi tartışmalara yönelik bir hamle olduğu kabul edilse bile nihayetinde *geleneğin belirleyiciliğinin dışına çıkmama* eğilimini temsil eden ehl-i hadisin betimlediği bir zihniyeti temsil ettiği açıktır.²⁵

Hz. Ebu Bekir'in Kur'ân hakkında bilgisi olmadan konuşması halinde kendisini ne gölgelendirecek bir gökyüzü ne de üzerinde barındıracak bir yeryüzü bulamayacağını ifade eden rivayete gelince, bu ifadede de Kur'ân hakkında bilmediği halde, herhangi bir delile dayanmadan konuşmanın doğru olmayacağından bahsedilmektedir. Şayet rivayette hiçbir kayıt olmadan Kur'ân âyetlerinin anlamları üzerinde konuşmanın her türlü eleştirilmiş olsa idi, Hz. Ebu Bekir'in bir başka vesile ile kendisine Kur'ân'da geçen *kelâle* hakkında sorulduğunda susması, görüş beyan etmemesi gerekirdi. Oysa ileride geleceği üzere o *kelâle*'nin ne olduğuna dair kendi görüşü ile açıklamada bulunmuştur.²⁶

²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/85.

²⁵ Her iki rivayetin senet ve metin açısından ayrıntılı tahlili için bk. Kadir Gürler, "Kur'ân'ın Re'y ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 17-46.

²⁶ Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî (Ma'âlimu't-Tenzîl)* (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1989), 27179; Abdullah Ebû's-Su'ûd Bedr, *Tefsîru's-sahâbe* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2000), 176-177.

Mesrûk'un aktardığına göre bir adam Duhân Suresi'de geçen: "Gökyüzünün belirgin bir dumanla kaplanacağı ve insanları çepeçevre kuşatacağı günü bekle. İşte bu acı veren bir azaptır." (Duhân 44/10-11) âyetinde bahsedilen duman hakkında insanlara şunları söylüyordu: "Kıyamet günü duman çıkacak ve sanki soğuk algnlığına maruz kalmış gibi görünen Münafıkların kulaklarını sağır, gözlerini kör edecek." Biz, adamın bu sözünden dolayı korkmuştuk. Bunun üzerine hemen İbn Mesud'un (öl. 32/652) yanına gittim. İbn Mesud uzanmış dinleniyordu. Olup bitenleri anlattığımda sinirlendi. Yerinden kalıp şöyle dedi: "Kim bir şey biliyorsa konuşsun. Kim de bir şey bilmiyorsa 'Allah en doğrusunu bilir' desin. Kişinin 'Ben bilmiyorum' demesi de ilmin haysiyetindedir." Daha sonra İbn Mesud şöyle devam etti: "Mekkeli Müşriklerin Peygamber'in (a.s.) davetine icabet etmemeleri üzerine daha önce Yusuf (a.s.) döneminde 7 sene kıtlıkla halkın terbiye edildiği gibi Kureyş'in de açlıkla terbiye edilmesini Allah'tan dilemesi üzerine Mekkeliler bir yıl boyunca kıtlığa maruz kalmışlardı. Öyle darlığa düştüler ki leş ve kemikleri yemek zorunda kaldılar. Onlar gökyüzüne baktıklarında açlıktan serap görenler gibi gökyüzünü dumanla kaplanmış olarak görüyorlardı."²⁷ İbn Mesud, bu açıklamasıyla âyetin Mekke dönemine ait bir süreci tarif ettiğini, söz konusu kişinin söylediği gibi kıyamet günüyle alakalı olmadığını ifade ederek Kur'ân âyetlerinin anlamı üzerinde bilgi sahibi olmadan konuşmanın doğru olmadığını dile getirmiştir.²⁸

İbn Ebî Muleyke'nin (öl. 117/735) rivayetine göre bir adam İbn Abbas'a Kur'ân'da geçen: "Rabbinin katındaki bir gün, sizin saymakta olduklarınızın *bin yıl* gibidir." (el-Hac 22/47) âyetinin manası hakkında sormuştur. İbn Abbas, cevap vermek yerine Kur'ân'dan bir başka âyeti okur: "Melekler ve rûh, süresi *elli bin yıl* olan bir günde Allah'a yükselip çıkar." (el-Meâric 70/4) Evvelki âyette geçen "bin yıl" ifadesinin mahiyetini anlamakta zorlanan adam, sorusuna cevap beklerken ikinci âyetteki "elli bin yıl" ifadeyle karşılaşınca "Ey İbn Abbas! Allah iyiliğini versin, ben sana bana sorman için değil, soruma cevap vermen için sormuştum." deyince, İbn Abbas: "Bu iki gün, Allah Teâlâ'nın kitabında bizlere haber verdiği günlerdir. Bu günlerin mahiyetini ve onlardan muradını ancak Allah bilir." der ve Allah'ın kitabı hakkında bilgisi olmadan konuşmanın doğru olmayacağını gösterir.²⁹

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Tefsîr", 30 (No. 4774). Ayrıca bk. Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin (Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil)* (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1995), 5/415; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî (Mehâsinu't-te'vil)* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, 1957), 16/5295-5296; Sıddîk b. Hasan b. Ali el-Kannevî, *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1996), 12/392-393; Mustafâ Muslim, *Menâhîcu'l-mufessîrin el-kismu'l-evvel et-tefsîr fi 'asri's-Sahâbe* (Riyâd: Dâru'l-Muslim, 1415), 118-119; Bedr, *Tefsîru's-sahâbe*, 178.

²⁸ Mâturidî de bu kanaati paylaşır ve âyette geçen dumanın, açlıktan serap gören bir insanın durumunu tavsif eden bir teşbih olduğu tespitinde bulunur. Bk. Ebu Mansur el-Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne* (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2005), 9/199.

²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 23/254; Ebû Abdullâh Hâkim Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü'rî, *el-Mustedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 4/652.

Kur'ân'ın "İman eden ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar var ya! Emniyet ve hidayet içinde olmak onların hakkıdır" (el-En'âm 6/82) âyeti nazil olduğunda, sahabenin Hz. Peygamber'e gelerek bu âyetin kendilerine ağır geldiğini söylemeleri ve Hz. Peygamber'in de âyette geçen "zulüm" kelimesinin Lokman Suresi'nde geçen "Şirk en büyük zulümdür" âyetindeki "şirk" ile açıklaması olayında³⁰ dikkat çekici hususlardan birisi, sahabenin âyete hatalı bir anlam takdir etmiş olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in onlara kızmamış olması, sahabenin Kur'ân'ın tefsirine yönelik bir faaliyetinde bulunmasının dinen sakıncalı bir durum olmadığını göstermesidir.

1.2. Olumlu Yaklaşım

Sahabe, Kur'ân'ın manasını öğrenme konusunda, son derece istekli ve azimli idiler. Buhârî'nin (öl. 256/870) rivayetine göre Abdullah b. Mesud Kur'ân'a son derece hâkim olmasına rağmen: "Şayet Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen ve kendisine binikle ulaşmam mümkün olan birisinin olduğunu bilseydim, kesinlikle onun yanına giderdim."³¹ diyerek Kur'ân'ı öğrenme konusundaki istek ve azmini, bu yolda emeğini esirgemeyeceğini ve asla kibir göstermeyeceğini ortaya koymuştur. Onun tefsirle ne denli içli-dışlı olduğunu Mesrûk'un (öl. 63/683) şu tanıklığından anlamak mümkündür: "Abdullah b. Mesud bize bazı sureler okur, sonra da gün boyu o sureleri tefsir ederdi."³²

Şakîk (öl. 82/701) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ali, İbn Abbas'ı Hac emiri olarak görevlendirmişti. İbn Abbas orada insanlara öyle bir hutbe irâd etti ki şayet bu konuşmayı Türk ve Rumlar dinlemiş olsalardı Müslüman olurlardı. Sonra orada bulunanlara Nur Suresi'ni okudu ve tefsirini yaptı."³³ Said b. Cübeyr'in naklettiğine göre İbn Abbas: "Kim Kur'ân'ı okur da sonra onu tefsir etmezse, o kör ve A'rabî gibidir." demiştir.³⁴ İbn Abbas bu sözle Kur'ân tefsirinin meşru bir iş olması yanında, bunun dinen gerekli bir faaliyet olduğunu da ifade etmiş olmaktadır. Zira İbn Abbas, Kur'ân'ın hayata intikalinin, ancak bu yolla mümkün olabileceğinin farkındadır.

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), kendisine "Gökler ve yer bitişikti" (el-Enbiyâ 21/30) âyetini soran birisine, bunu İbn Abbas'a sormasını ve verdiği cevabı da kendisine bildirmesini ister. Soruyu soran kişi İbn Abbas'a gidip ondan aldığı cevabı İbn Ömer'e getirince, İbn Abbas'ın tefsirinin yerinde ve hikmetli olduğunu anlayan İbn Ömer, daha önce İbn Abbas'ın tefsir konusunda çok cüretli olduğunu zannettiğini, ancak yaptığı tefsirden dolayı kendisine bu konuda gerçekten de ilim verildiğini anladığını ifade eder.³⁵ Bu rivayette de görüldüğü üzere sahabe,

³⁰ Buhârî, "Tefsîr", 31 (No. 4776).

³¹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8 (No. 5002).

³² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/75.

³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/75.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/76. Nahnâs, bu rivayeti eserinde, Kur'ân'ı okuyup da onun tefsirini yapmayan kişinin, hızlı bir şekilde şiir okuyan ama bu arada manasını düşünmeyi ihmal eden bir kişiye benzemesi anlamında nakletmiştir. Bk. Ebû Ca'fer en-Nahnâs, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmi'atu Ummu'l-Kurâ, 1988), 1/42.

³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/325.

Kur'ân tefsirine karşı menfi bir tavır içerisinde değildir; aksine âyetlerin anlamını ortaya koyabilecek bilgi ve donanıma sahip olunması halinde bu tür faaliyetlere olumlu yaklaşmaktadır. Kaldı ki Kur'ân'ın hayata intikalinde bu zorunlu bir faaliyettir.

Sahabenin bu çerçevede gösterdiği nice örnekler vardır. Bunlardan birisi şu rivayettir: Hz. Ömer bir gün sahabeye içinde türlü meyvelerin olduğu, kenarından ırmakların aktığı, çevresini hurma ve üzüm asmalarının süslediği bir bahçe sahibinin ihtiyarladığı bir zamanda ve henüz küçük çocukları da var iken kavurucu bir kasırganın bütün bahçesini yakıp kül etmesini anlatan âyet³⁶ hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Görüş bildirmek istemeyen bir kısım sahabi: “Allah bilir” deyince Hz. Ömer onlara kızmış ve “Biliyoruz veya bilmiyoruz, deyiniz.” demiştir. İbn Abbas cevap verme isteğini belirtince Hz. Ömer: “Kendini küçük görme, yaklaş ve konuş.” diyerek onu cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine İbn Abbas âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah Teâlâ bu âyette kullarına bir mesel, bir örnekleme sunuyor. Diyor ki; sizden biriniz ömrü boyunca hayır ehli insanların amelini yapıyor. Bu hal üzere ömrünü tamamlamaya en muhtaç olduğu ve ecelinin de yaklaştığı bir zamanda kötü insanların amelini yapmaya başlıyor. Böylece yaptığı tüm amelleri de boşa çıkartıyor. İyi amellerine ihtiyaç duyduğu o sırada onları adeta yakıp yok ediyor.” Hz. Ömer bu tefsiri isabetli bulur ve çok beğenir.³⁷ Burada Hz. Ömer'in sahabeyi Kur'ân âyetlerini tefsir etmeye, bu hususta bir çekincede bulunmamaya, dolayısıyla hayata katmak için onu anlamlandırmaya ne denli gayretli ve kararlı olduğu görülmektedir.

Bu örnekler çoğaltılabilir. Görüldüğü üzere sahabe, Kur'ân üzerinde bilgisiz konuşmayı tasvip etmemekte, ancak gerekli bilgi ve donanıma sahip olunması halinde âyetlerin anlamlarını tespit ve tayin etmeye olumlu yaklaşmakta, hatta bunu bir vecibe telakki ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hususta İbn Teymiyye'nin şu yerinde tespiti önemlidir:

Bu konuda seleften gelen ve onların tefsirden uzak durduklarını ifade eden haberlerin tamamı, onların bilmediği bir hususta susmuş olmalarıyla alakalıdır. Âyetlerin lügat ve şer'î anlamlarına dair yaptıkları tefsire gelince, bu hususta onlar için dinen bir sakınca yoktur. Nitekim seleften tefsir konusunda birçok görüş aktarılmıştır. Bu durum, tefsir konusunda dikkatli olunmasını emreden hadislere de aykırı değildir. Zira onlar bilmedikleri bir konuda değil, bildikleri bir konuda konuşmuşlar, bilmedikleri bir konuda ise susmuşlardır. Bu tarz bir üslup, her Müslüman'ın takınması gereken bir yaklaşım biçimidir. Bilmediği konuda susmak nasıl vacip ise, bildiği bir konuda kendisine sorulan soruya kişinin bildikleri kadarıyla cevap vermesi Allah Teâlâ'nın şu sözü gereği vaciptir: “Biz onlardan ‘onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’, diye söz almıştık.” (Âl-i İmrân 3/187) Nitekim bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim kendisine

³⁶ el-Bakara 2/266

³⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Tefsîr”, 47 (No. 4538); Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/682-683.

bir konuda soru sorulur da bildiği halde onu gizlerse, onun ağzına ateşten bir gem vurulur.”³⁸ demiştir.³⁹

İbn Teymiyye her ne kadar Kur'ân tefsirinde rey ile görüş beyanına alan açmama konusunda yoğun bir çaba içerisinde bulunuyor olsa da⁴⁰ isabetli görünen bu yorumunda Kur'ân âyetleri hakkında bilgi sahibi olanların susmasının değil, bilakis konuşmasının dinen bir zorunluluk arz ettiğini açıkça kabul etmektedir. Onun bu tespitinden hareketle ifade edilecek olunursa; Hz. Peygamber, din hakkında ilmi olduğu halde onu gizleyenlerin uhrevi cezasını haber vermiş iken Kur'ân hakkında bildiklerini aktaranları cehennem ile tehdit etmiş olması düşünülemez. Nitekim Ebu Hüreyre (öl. 58/678) Allah Teâlâ'nın kitapta insanlara apaçık bildirdiği hakikatleri gizleyenlere lanet edeceğini ifade eden âyet⁴¹ olmasaydı, hiçbir kimseye bir şey söylemeyeceğini ifade etmiş olması,⁴² bu sebepten olsa gerektir. Bu durum, yukarıda geçen hadis ile Hz. Peygamber'in maksadının, her ne suretle olursa olsun Kur'ân hakkında konuşmayı yasaklamak olduğunu değil, bilgisi olmadan âyetlerin anlamlarını kişinin kendi hevası⁴³ doğrultusunda belirlemeye kalkışmasını yasaklamak olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu rivayet, *bilenlerin susmaları halinde ağızlarına gem vurulacağını* ifade eden hadis ve ilgili âyetlerle birlikte düşünüldüğünde bilenlere susmak değil, tam aksine Kur'ân tefsirinin, aslında uhdelere tevdi edilmiş dini bir zorunluluk olarak görülmüş olduğu anlaşılacaktır.

Sahabenin özel mushaflarında âyet kenarlarına alınmış notlar olduğuna dair bazı rivayetler vardır.⁴⁴ Bu durum onların daha nüzul döneminde Kur'ân'ın tefsirine yönelik çabalarının olduğunu gösterir. Bu notların Hz. Peygamber zamanında yazılmış olduğunu net olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte, sahabenin ileri gelenlerinin

³⁸ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 2005), 687. (No. 3658).

³⁹ Takiyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnân Zarzûr (Dımaşk, 1972), 114. Dikkat edilirse İbn Teymiyye'nin burada dile getirdiği makul görüşleri, girişte izah etmeye çalıştığımız tutumuyla bağdaşmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in bütün bir Kur'ân'ı tefsir ettiği yönündeki iddiası ile Kur'ân'ın en iyi tefsir yollarına (ahsenu turuki't-tefsîr) dair açıklamaları incelendiğinde, rey ile tefsire alan tanımayan yaklaşımı açıkça görülebilecektir. Öte yandan *ahsenu turuki't-tefsîr*'e dair açıklamalarında “şayet sünnette de bulamazsan” kaydını vermekle aslında Hz. Peygamber'in bütün bir Kur'ân'ı tefsir etmediğini kendisi de itiraf etmiş olmaktadır. Bk. İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, 94. Bu husustaki tespit ve değerlendirmeler için bk. Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 70-71. Nahl 16/44 ayeti ve bu ayete İbn Teymiyye'nin yaklaşımının bir değerlendirmesi için bk. Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 75-82.

⁴⁰ İbn Teymiyye'nin “ahsenu turuki't-tefsîr” metodu ile ulaşmak istediği bu yöndeki çabasının ayrıntısı ve kritiği için bk. Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 33-37.

⁴¹ el-Bakara 2/159

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Riyâd: Mektebetu'l-meârif, ts.), “Mukaddime”, 1 (No. 262).

⁴³ Kur'ân'ın bir esasa dayanmadan kişinin kendi hevâ ve indî yaklaşımlarına göre tefsir edilmesi, Kur'ân'ın mana olarak tahrifini kaçınılmaz kılacaktır. Bu tür yaklaşımlar hakkında ayrıntı ve örnekleri için bk. Yusuf el-Karadâvî, “Tefsîrinin Sakıncalı Yönlerinden Biri: Kötü Te'vîl”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, trc. Ramazan Şahan 12/1 (01 Nisan 2012), 151-184.

⁴⁴ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1957), 1/265, 337; Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 4. Bs (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1978), 1/102.

böyle bir çaba içerisinde bulunmuş olmaları, Hz. Peygamber'in de bu çabayı olumlu karşılayacağına dair kanaatlerinin bulunduğunu göstermektedir. Özel Mushaf kenarına tefsir mahiyetinde şerh koyma, en çok İbn Mesud ve Ubey b. Ka'b'da (öl. 33/654) görülür. Hatta Mücahid şöyle demiştir: "İbn Mesud'un mushafındaki kıraati okumuş olsaydım, İbn Abbas'a Kur'ân'ın tefsiriyle alakalı sormuş olduğum sorunların birçoğunu sorma ihtiyacı hissetmezdim."⁴⁵

2. Kur'ân'ın Muhatabını Kendisi Üzerinde Düşünmeye Daveti

Kur'ân, kendi muhtevasında bulunan âyetler üzerinde muhataplarını düşünmeye ve tefekkür etmeye teşvik etmiştir. Bu husustaki birkaç âyet şöyledir: "Bu mübarek kitabı, insanlar âyetleri üzerinde derinden düşünsünler ve akıl sahipleri ondan ibret alsınlar diye sana indirdik." (Sâd 38/29); "Kur'ân'ı inceden inceye düşünmüyorlar mı?" (en-Nisâ 4/82); "Kur'ân'ı inceden inceye düşünmezler mi? Yoksa kalpleri mi kilitlidir?" (Muhammed 47/24); "Onlar bu kelam üzerinde hiç düşünmezler mi?" (el-Mü'minûn 23/68); "Şu bir gerçektir ki biz, idrak edecek bir topluluk için delilleri ayrıntısıyla izah ettik." (el-En'âm 6/98); "Belki düşünür de akledersiniz diye Allah âyetlerini işte böyle açıklamaktadır." (el-Bakara 2/242); "Belki üzerinde tefekkür edersiniz diye Allah âyetlerini işte böyle açıklamaktadır." (el-Bakara 2/219); "Siz hiç düşünmez misiniz?" (el-En'âm 6/50); "Aklınızı kullanmıyor musunuz?" (el-Bakara 2/44)⁴⁶

Bu ve benzeri birçok âyette Allah Teâlâ ilk muhatapların ve bu arada sahabenin Kur'ân âyetlerinin vermek istediği mesajlar üzerinde düşünmelerini tavsiye etmektedir. Sahabenin bu tavsiyeden kendilerini muaf hissetmesi veya bu yöndeki tavsiyelere mesafeli yaklaşmış olması düşünülemez. Suyûtî'nin (öl. 911/1505) bu konudaki tespiti isabetlidir. O şöyle demektedir: "Manasını anlamadan kelamın tedebbürü mümkün değildir."⁴⁷ Dolayısıyla sahabenin âyetlerde emredilen tedebbür ve tefekkür emrini yerine getirmesi, âyetlerin anlamları üzerinde cehd ve gayret gösterdiklerini düşünmeyi zorunlu kılar. Nitekim Allah Teâlâ'nın sahabeden razı olduğunu ifade eden âyetler, onların Kur'ân'da dile getirilen ilahi buyruklara uygun hareket etmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Bu husus, sahabenin belli sayıda âyetleri, anlamlarını öğrenmeden ve hayatlarında gereğince amel etmeden diğer âyetlere geçmediğini ifade eden birçok rivayetlerden de anlaşılmaktadır.⁴⁸

⁴⁵ Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlebî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Mu'avviz ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 1/141; Abdussettar Hamid, "Sahabe Tefsiri Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Ömer Dumlu, 7 (1992), 372.

⁴⁶ Aynı ibarenin geçtiği diğer ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/165; el-En'âm 6/32; el-A'râf 7/169; Yûnus 10/16; Hûd 11/51; Yûsuf 12/109; el-Enbiyâ 21/10, 67; el-Mu'minûn 23/80; el-Kasas 28/60; es-Sâffât 37/138.

⁴⁷ Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1978), 2/226.

⁴⁸ Bu rivayetlerden bazıları için bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/74; Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, 1/207. Ayrıca bk. Muhammed Huseyin ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn* (Kâhire: Mektebetu vehbe, 2000), 1/41.

3. Sahabenin Kur'ân'ı Anlayarak Okumaya Önem Vermesi

Sahabenin Kur'ân'dan belli sayıda âyetler alıp onları anlam ve amel bakımından tamamlamadan diğer âyetlere geçmediği daha önce ifade edilmişti.⁴⁹ Bu husus, sahabenin Kur'ân'ı hayata dair bir rehber olarak görmesinden, ilahi buyrukları hayatla buluşturma amaç ve gayretlerinden kaynaklanan bir durumdur. Dolayısıyla bu tutum, Kur'ân'ın anlaşılmasını zorunlu kılan bir yaklaşımı da beraberinde getirecektir. Sahabenin Kur'ân'ı yaşamaya yönelik samimi istekleri neticesinde onu anlamaya ne denli önem verdiği dair oldukça bol örnekler bulunmaktadır. Örneğin bu çerçevede Abdullah b. Mesud şöyle demektedir: “Hızlı bir şekilde şiir okuyanın yaptığı gibi sakın Kur'ân'ı hızlı hızlı okumayın ve hurmanın kötüsünü acele ile seçip yere savurduğunuz gibi Kur'ân'ın lafızlarını da üzerinde düşünmeden ağızınızdan saçıp-savurmayın.”⁵⁰ Abdullah b. Amr Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Kur'ân'ı üç günden daha kısa sürede okuyan kişi, onu anlayamaz.”⁵¹

Hz. Aişe, kendisine bir gecede bütün bir Kur'ân'ı okuyabilen insanların olduğu haber edilince, şöyle demişti: “Sözde onlar okumuşlar ama aslında Kur'ân'ı okumuş değillerdir. Kimi zaman bütün bir geceyi ihya etmek için benim de Allah Resulü ile birlikte uyanık kaldığımda Hz. Peygamber'in el-Bakara, Âl-i İmrân ve en-Nisâ surelerini okurken görürdüm. O (a.s.), korktuğu her âyette durur, dua edip Allah'a sığınır; müjde verip sevindiren her âyette durur, Allah'a dua ederek o güzelliğe nail olmayı niyaz ederdi.”⁵² Hz. Aişe'nin ve bu arada bütün sahabenin bu hassasiyeti, Kur'ân'ın hayata taşınması için anlaşılabilir okunması arzusunun kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Ali, anlamaya mâni olur, anlamı gölgede bırakır veya anlamın ihmaline neden olur düşüncesiyle Mushaf'ın küçük ebatlarda yazılmasını yasaklamıştır.⁵³

4. Sahabenin Şahsi Tefsirlerine İnsanları Mahkûm Etmemesi

Konuya dair rivayetler incelendiğinde, sahabenin âyetleri anlamadaki farklılıklarından dolayı birbirlerini itham etmedikleri gibi kimseyi kendi anlayışlarına mahkûm etmedikleri de rahatlıkla görülecektir. Örneğin Hz. Osman kendisine sorulan temettü haccı ile ilgili soruya cevap verdikten sonra: “Benim bu kanaatim, sadece kendisine işarette bulunduğum bir görüştür. Dileyen alır, dileyen terk eder.”⁵⁴ demiştir. Hz. Ömer'in kâtibi “Bu Allah'ın ve Ömer'in reyidir” şeklinde yazdığına, Hz. Ömer:

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/74.

⁵⁰ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Bejrüt: Dâru'l-Kurtuba, 2006), 15/516-517.

⁵¹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Salât”, 327 (No. 1394).

⁵² Ahmed Ahmed b. Hanbel, *Musned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Bejrüt: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 41/155 (No. 24609).

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/502 (No. 8640).

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 2/114-115 (No. 707); Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim, *i'lâmu'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1423), 2/107.

“Ne çirkin bir söz söyledin” diyerek “Bu Ömer’in görüşüdür” şeklinde yazmasını emretmiştir.⁵⁵ Yine İbn Mesud, kendisine sorulan bir soruya “Bu konuda kendi reyimle görüş beyan ediyorum. Doğru ise beni buna Allah muvaffak kılmıştır, yanlış ise bendendir” demiştir.⁵⁶ İbn Ömer’in vitir namazı ile ilgili olarak kendisine sorulan soruya: “Ben bunu kimseden rivayet etmiyorum, kendi reyim ile görüş beyan ediyorum” diyerek kanaatini arz etmiş; İbn Abbas, azil yapma hakkında kendisine sorulduğunda: “Bu konuda Resulullah bir şey söylemiş ise hüküm odur, lakin (bana ulaşan bir bilgi olmadığı için) benim bu konudaki görüşüm şudur:” diyerek görüş beyan etmiş; İbn Mesud, kendisine sorulan Birva bint Vâşik olayı ile ilgili olarak görüş beyan etmiş ve hepsi de sözlerinin sonunda: “Şayet doğru ise Allah’tan, hatalı ise bendendir” diyerek ulaştıkları sonuçların mutlak bir doğruyu değil, kendi anlayışlarına dayanan, isabet ve hataya müsavi muhtemel bir zan olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁷

Sahabenin tefsir konusundaki özgür ortamını betimlemesi açısından İbn Abbas’ın yanında yetişen öğrencisi Mücahid’in, eserinde hocası İbn Abbas’ın âyetlere dair tefsirini naklettikten sonra, orada kalmayıp kendisinin de bu tefsirden farklı görüşler ortaya koymuş olması güzel bir örnektir.⁵⁸

5. Kur'an'ı Hayata Taşımak İçin Anlamak

Sahabenin Kur'an tefsirinde çekimser tavır sergilediği düşüncesi, aslında onların nüzul dönemindeki durumlarının sonraki dönemlere de teşmil edilmesinden kaynaklanan hatalı bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Bu genellemeden kurtulmak için tefsir açısından sahabenin durumunu iki kategoride değerlendirmek gerekir.⁵⁹ Bunlardan birincisi nüzul dönemi, ikincisi ise nüzul sonrası dönem. Sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken, genel bir durum olarak Kur'an'dan anlamadıkları yeri Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Kaldı ki Allah Resulü bütün bir Kur'an'ı bizzat sahabenin gözlerinin önünde tatbik ettiği için, sahabenin anlama sorunu büyük ölçüde ortadan kalkmaktaydı. Lakin Hz. Peygamber'in vefatından sonra durum değişmişti: Yeni Müslüman olan insanlar, yeni durumlar, değişen dil ve vakia, sahabenin daha önce bildiği âyetlerin yeni durumlar karşısında da tefsirini zorunlu hale getirmiştir.⁶⁰

Nitekim İbn Âşûr (öl. 1390/1970), sahabenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra tefsir yaptığını, yapmak zorunda kaldığını ifade eder. Zira ona göre her ne kadar nü-

⁵⁵ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'n 'an rabbi'l-âlemîn*, 2/101.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 7/174-175 (No. 4099). Ayrıca bk. Bedr, *Tefsîru's-sahâbe*, 177.

⁵⁷ Bu husustaki birçok örnek için bk. Ebû Muhammed b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-âfâku'l-cedîde, 1983), 6/86-87.

⁵⁸ Bk. Mücahid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücahid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl (Nasr: Dâru'l-fikri'l-islâmî'l-Hadîse, 1989).

⁵⁹ İsmail Çalışkan, “Tefsirde Sahâbe İhtilafları”, *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu*, 22 Mayıs 2015, 224.

⁶⁰ Sahabenin tefsir faaliyetinde bulunmasını zorunlu kılan nedenler hakkında geniş bilgi için bk. Muslim, *Menâhîcu'l-mufessîrîn el-kismu'l-evvel et-tefsîr fî 'asri's-Sahâbe*, 41-42.

zul döneminde âyetlerin hangi maksatla inmiş olduğunu bilseler de hayatın beklenmedik yeni olay ve olgularla karşılına yeni meseleleri çıkarıyor olması, daha önce inen âyetler çerçevesinde bu yeni durumların nasıl anlaşılması gerektiği, hükmünün ne olması gerekeceği hakkında rey üzere yaklaşımlarda bulunmalarını gerektirmiştir.⁶¹

Kur'ân'ın bu yeni gelişmelere cevabını tespit ve tayin etmek, yani hayata taşılabilmesi için evveleminde anlaşılmasının şart olduğu açıktır. Anlaşılmadan Kur'ân'ın hayatın pratiğiyle buluşturulması imkansızdır. Örneğin Adiy b. Hatem (öl. 67/686), Kur'ân'ın oruca başlama zamanıyla ilgili teşbihte bulunduğu siyah ve beyaz iplik ifadelerini anlayamadığı için, eline aldığı siyah ve beyaz ipliklerle oruç tutmaya kalkışmış, ancak işin içinden çıkamamış, yaptığı şeyden kendisi de kuşku duyarak durumunu Allah Resulüne açmış ve doğrusunu öğrenmiştir.⁶² Bazen de âyetleri anlamama, söylenilmek istenilenin tam tersini yapmakla sonuçlanabilir. Buna örnek olarak Kudâme b. Maz'ûn'un (öl. 36/656) içki içmesinin bir sakınca olmadığını Maide Suresi'nin 93. âyetinden çıkarması veya namaza sarhoş iken yaklaşılmamasını öğütleyen âyeti, "Biz sarhoş olacak kadar içmiyoruz ki..." diyerek içki içmekle ilgili âyeti delil getirmesi verilebilir.⁶³ Dolayısıyla Kur'ân'ı hayatın pratiğine taşıyabilmek, onun anlaşılmasını zorunlu kılar. Aksi halde Kur'ân'ın öngördüğü bir davranış biçimi değil, yasaklamış olduğu aykırı bir davranış biçimi ortaya çıkacaktır.

Bu çerçevede İbn Mesud, bir zaman hüküm istinbat etme durumunda olmadıklarını, ancak Allah'ın kendilerini buna muktedir kıldığını ifade ederek çevresindekilere şu tavsiyede bulunmuştur: "Kime bir mesele gelirse, o konuda Allah'ın kitabı ile onda yoksa Nebi'nin verdiği hükümlerle, her ikisinde de yoksa salih insanların içtihatlarına baksın. Orada da yoksa kendisi içtihat etsin. Sakın *ben korkarım, ben korkarım*, demesin. Helal bellidir, haram bellidir. İkisi arasında şüpheliler vardır, onlardan emin olduklarına sığınsın."⁶⁴ Görüldüğü üzere İbn Mesud yeni meseleler karşısında Müslümanların "ben korkarım" diyerek geri durmamaları, Kur'ân ve sünnette bulamadığı konularda gerekirse içtihat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Sadedinde bulunduğumuz konumuz açısından bu sözü önemli kılan husus, İbn Mesud'un sözlerinin, hayatın her anının Kur'ân ile buluşturulması, Kur'ân'ın yeni gelişmelerin gölgesi altında bırakılmaması, aksine onun aydınlığında bütün bir yaşamın biçimlendirilmesi gerektiğini de anlamaya imkân veriyor olmasıdır. Aksi halde Kur'ân yaşamın minhâci değil, kayıtsız yaşanan hayatın meşrulaştırılmasında kullanılan kılıfı olacaktır ki bu hususa Ebû Musa el-Eş'ari şöyle dikkat çekmiştir: "Şüphesiz Kur'ân sizin için ecir de olabilir, vebal de... Siz Kur'ân'a ittibâ ediniz, Kur'ân size değil. Kim

⁶¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 2/467.

⁶² Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Savm", 16; Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc Muslim, *Sahîhu'l-Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), "Siyâm", 35.

⁶³ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi usûli'l-ahkâm* (Dâru İbn Affân, 1997), 2: 4/150-151.

⁶⁴ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sunenu'n-Nesâî* (Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, 1417), "Âdâbu'l-kudât", 11 (No. 5407).

Kur'ân'a ittibâ ederse Kur'ân onu cennet bahçelerine ulaştırır. Kim de Kur'ân'ı kendisine uyduracak olursa, Kur'ân onu cehenneme fırlatır.”⁶⁵

6. Kur'ân Tefsirinde Sahabenin Rey Yaklaşımı

Sahabe âyetlerin anlaşılmasında kimi zaman ihtilaf etmiş, farkı görüşler ortaya koymuştur. İbn Kuteybe bu hususta *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis* isimli eserinde şu tespitte bulunmaktadır: “Sahabenin ihtilaf ettiği konular oldukça fazladır. Zira onların tefsirinde müessir olan sebeplerden olmak üzere örneğin kimisi duyduklarına dayanarak görüş beyan etmiş, kimisi şahsi kanaati ile görüş beyan etmiş, kimisi de rey ile hareket edip içtihat etmiş, dolayısıyla Kur'ân'ın tevlinde ve hükümlerin çoğunda ihtilaf etmişlerdir.”⁶⁶

Sahabe arasında bu ihtilaf olgusu, aynı zamanda sahabenin Kur'ân'a rey ile de yaklaştığını gösterir. Zira ihtilaf ettikleri âyet hakkında şayet Hz. Peygamber'den duymuş oldukları bir tefsir olsaydı, ihtilaf etmiş olmayacaklardı. Şayet ihtilaf varsa, o takdirde bu farklı görüşlerin hepsinin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali olmayacağı için, bu tefsirlerde sahabenin rey ile konuya yaklaşmış olacağı aşıkardır. Bu, bir noktada kaçınılmaz bir durumdur.⁶⁷ Zira sahabe, Hz. Peygamber'in vefatının akabinde çözüm bekleyen birçok sorunla karşılaşmıştı; Nebi'nin (a.s.) defin işi, zekât vermek istemeyenlere karşı nasıl muamelede bulunulması gerektiği, Usame b. Zeyd'in (öl. 54/674) komuta ettiği ordunun sevk ve idaresi, Mushaf'ın cem edilmesi meselesi gibi. Diğer yandan ibadetler, ahkam, ferâiz, miras, ahkam-ı cihat ve gazve, nikah, talak ve benzeri birçok konu vardı ki bunlarda ihtilaf kaçınılmaz olarak vuku bulmuştu.⁶⁸ Sahabenin bütün bu meselelerdeki rey ile tefsirinde müracaat ettikleri kaynaklar arasında Kur'ân, Hz. Peygamber'in pratiği (sünnet), esbâb-ı nüzul, Arap dili ve kültürü ve az da olsa isrâîlî haberler bulunmaktaydı.⁶⁹

Sahabeyi bu konuda yüreklendiren sebepler arasında âyetleri üzerinde düşünmeyi emreden Kur'ân'ın bizzat kendisi yanında, Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin daha önce de geçtiği üzere sadece imanlarına zulüm karıştırmayanların emniyette olacağını ifade eden âyet⁷⁰ nazil olduğunda, bu sahabeye ağır gelmiş ve durumlarını Hz. Peygamber'e arz etmişlerdi. Onlar âyeti yanlış anlamışlardı. Âyet üzerindeki bu hatalı çıkarımları, kendilerine ait rey ile gerçekleşmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber onları kınamamış, eleştirmemiş, aksine

⁶⁵ Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Şihâbüddîn İbn Receb, *Câmi'u'l-ülüm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmî'i'l-kelim*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008), 508.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfâr (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1999), 413-414. Ayrıca bk. Çalıskan, “Tefsirde Sahâbe İhtilâfları”, 227-228.

⁶⁷ Bağlamların değişmesi halinde rey ile tefsirin kaçınılmazlığı hakkında bk. Muhsin Abdulhamîd, *Dirâsât fî usûli tefsîri'l-Kur'ân* (Bagdâd: Dâru'l-Beydâ, 1984), 138-139.

⁶⁸ Abdulaziz b. Muhammed b. İbrâhîm Uveyd, *Usûlu'l-Fıkh inde's-Sahâbe* (Kuveyt: el-Va'yu'l-İslâmî, 2011), 279.

⁶⁹ Süleymân b. el-Eş'âs et-Tayyâr, “et-Tefsîr bi'l-me'sûr ve et-tefsîr bi'r-re'y Kavramları Üzerine Uygulamalı Bir Yaklaşım”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, çev. Ahmet Küçük 9/2 (2009), 231.

⁷⁰ el-En'âm 6/82.

onlara âyetlerin Kur'ân bütünlüğünde anlaşılması gerektiğini göstermiştir.⁷¹ Bu durum sahabeye, âyetleri anlamak için düşünsel faaliyet göstermelerinin değil, bu faaliyeti Kur'ân bütünlüğünde yapmamış olmalarının hatalı olduğunu göstermiş olmakla birlikte, aynı zamanda Kur'ân âyetleri üzerinde delillere dayanarak rey beyan etmelerinin de caiz olduğunu göstermiş olmaktadır.

Yine bu çerçevede Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak göndermesi güzel bir örnektir. Bu olayı konumuz açısından anlamlı kılan husus şudur: Muâz (r.a.), muhtemelen Hz. Peygamber'in bütün sünnetini bilmemektedir. Yine kendisinin vali olarak gönderilmesinden sonra nazil olacak âyetlerden de haberdar olamayacaktır. Ayrıca kendisine gelen davaların hükmünü, birisini gönderip Hz. Peygamber'den sormakla da sorumlu tutulmadığına göre, ki zaten mesafe çok uzaktır, bu durumda Muâz b. Cebel'in rey ile hükümde bulunacağı, kaçınılmaz olsa gerek.⁷² Bu şartlarda görev yerine giden Muâz b. Cebel'in: "Kur'ân ve sünnette bulamazsam, görüşümle içtihat ederim" demesini Hz. Peygamber'in tasvip etmiş olması, sahabeyi tefsir konusunda cesaretlendiren bir başka uygulamasıdır.

Hz. Peygamber'in İbn Abbas hakkında: "Allah'ım! Ona dinde derin anlayış ver ve ona tevili öğret." şeklindeki duası malumdur. İbn Abbas, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden üç yıl önce doğmuştur. Mustazaflar arasında olan annesi ile hicret etmeyip Mekke'de kaldığı ve Mekke'nin fethinden sonra (630) Medine'ye hicret ettiği düşünüldüğünde,⁷³ Hz. Peygamber'le olan birlikteliğinin hem çok az bir zamana tekebül ettiği⁷⁴ hem de yaşının küçük olması nedeniyle Kur'ân âyetlerinin nüzul sebeplerine şahit olma durumunun son derece kısıtlı olacağı ortadadır. Lakin İbn Abbas'ın tefsirde ne denli yetkin bir *tercümânu'l-Kur'ân* olduğu müsellemler bir gerçektir. Bu durumda İbn Abbas'ın Kur'ân âyetlerinin tefsirinde nüzule dair şahsi müşahedelerinden çok, rey ile tespitlerde bulunmuş olacağı ortadadır. Nitekim bu hususa işaret eden birçok tefsir örneğinden birkaç örnek ilerleyen satırlarda verilecektir.

Sahabe, âyetlerin nüzul ortamına tanık oldukları, ilahi iradenin 23 yıl boyunca gelişen olaylara hangi mecrada, hangi detayda cevap verdiği süreli şahitlik etmiş olmalarından dolayı, vahyin amaç ve maksadını iyi kavramışlardı. Bu kavrayış, onlara basiret kazandırmış, furkân bahşetmişti. Hz. Ömer'in âyetlere tekaddüm eden muvafakâtı, sahabenin Kur'ân ile olan bu ünsiyetinin bir semeresidir. Bu sebeple olsa gerek Nebi (a.s.): "Allah, hakikati Ömer'in dili üzere muvafık kıldı."⁷⁵ demiştir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in birçok defa ashabını içtihat etmeye, âyetlerden istinbatta bulunmaya teşvik ettiğini görmek mümkündür. Bunlardan birisinde Abdullah b. Amr şu nakilde bulunmaktadır: "İki kişi Hz. Peygamber'e davalı olarak geldiler. Nebi (a.s.) Amr b. Âs'a: "Onlar

⁷¹ Abdulkâdir Muhammed Sâlih, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrîn fî'l-'asrî'l-hadis* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rîfe, 2003), 44.

⁷² Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, "Akdiye", 11 (No. 3592). Bu husustaki geniş bir değerlendirme için bk. Sahip Beroje, "Hz. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı", *İslâmî İlimler Dergisi* 3/1 (2008), 127.

⁷³ İsmail L. Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas" (Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1: 1/76.

⁷⁴ Zehebî bu sürenin yaklaşık iki buçuk yıl, yani otuz ay olduğunu ifade etmektedir. Bk. Şemsuddîn Ebu Abdullâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvîd, 3. Bs (Beyrût: Muessesetu'r-risâle, 1985), 3/332.

⁷⁵ Bedr, *Tefsîru's-sahâbe*, 174.

arasında sen hükümde bulun” dedi. Amr: “Ey Allah’ın Resulü! Siz olduğunuz halde mi?” diye sorunca Nebi (a.s.): “Evet” dedi ve şöyle devam etti: “Şayet içtihat eder ve isabet edersen on ecir, hata edersen bir ecir nasibin olur.”⁷⁶ Benzer şekilde Hz. Peygamber’in “Onlarla istişarede bulun, karar aldığında da Allah’a güven” (Âl-i İmrân 3/159) emri gereği sahabesi ile istişare etmesi ve bu istişareler sonucunda onların tercihleri doğrultusunda kararlar almış olması, sahabeyi Kur’ân tefsirinde cesaretlendiren nebevi uygulamalardandır.⁷⁷

7. Sahabenin Rey Tefsir Örnekleri

Sahabenin Kur’ân’ı anlama konusunda rey üzere tefsir örnekleri oldukça fazladır.⁷⁸ Bunlardan bazıları şunlardır: Daha önce de ifade edildiği üzere Hz. Ebu Bekir, kendisine Kur’ân’da geçen kelâlenin ne olduğu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Size bu konudaki kendi reyim ile cevap vereceğim, şayet doğru ise Allah’tandır, hatalı ise benden ve şeytandandır. Kelâlê baba ve oğlu olmadan ölen kimsedir.”⁷⁹

Hz. Ömer’in hilafeti döneminde Müslümanlar Irak’ın güney kesiminde (Sevâd)⁸⁰ Sa’d b. Ebî Vakkâs (öl. 36/656) komutanlığında savaşmış ve orayı fethetmişlerdi. Savaşa katılan askerler, elde ettikleri menkul ve gayri menkul ganimetin kendi aralarında pay edilmesini istediler. Onların bu talebini ordu komutanı Sa’d b. Ebî Vakkâs bir mektupla halife Hz. Ömer’e bildirerek görüşünü sordu. Hz. Ömer konuyu ashabın ileri gelenleriyle danışarak bu konuda ne düşündüklerini sordu. Danışma kurulunda genel görüş, ganimet âyetine ve genel uygulamaya binaen, elde edilen ganimetin askerler arasında pay edilmesi yönünde oldu. Ancak Hz. Ömer Irak arazilerinin mücahitler arasında taksiminin Kur’ân’ın gözettiği genel maksatları açısından doğru olmayacağı kanaatinde idi. Ona göre gelecek nesillerin de bu arazilerde nasibi olmalıydı. Bu görüşünü arz edince, sahabe onun görüşünü hatalı bulmuş ve eleştirmiştir. Bilâl b. Rebâh (öl. 20/641) ve bazıları bu konuda Hz. Ömer’e şiddetle muhalefet ettiler. Tartışmalar üzerinden birkaç gün geçtiğinde Hz. Ömer nihayet, “Bir delil buldum” diyerek şu âyeti okumuştur: “Allah onlardan elçisine fey olarak ne nasip etti ise siz bunun için bir at veya deve koşturmuş değilsiniz. Lakin Allah elçilerini dilediklerine üstün kılar” (el-Hasr 59/6).

Hz. Peygamber’in savaşmadan ele geçirdiği Nadiroğulları ganimeti hakkındaki Allah’ın hükmünün bu âyetle belirlendiğini ifade eden Hz. Ömer, âyetteki hükmün

⁷⁶ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sunenu Dârekutnî* (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 2004), 5/361, No. 4457.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 6/191. Ayrıca farklı örneklerin tahlili için bk. Beroje, “Hz. Peygamber (a.s.)’ın Sahabe İchtihatları Karşısındaki Tavri”, 125-135.

⁷⁸ İmânu’l-Harameyn el-Cuveynî (öl. 478/1085) bu konuda gerek sahabenin ve gerekse sonrakilerin Kur’ân’dan istinbat ettikleri hükümlerin onda dokuzunun rey ile şekillendiğini ifade etmiştir. Bk. Ebu’l-Me’âlî Abdulmelik el-Cuveynî, *el-Burhân fî usûli’l-fikh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Devha, 1399), 2/768.

⁷⁹ Begavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, 2/179; Bedr, *Tefsîru’s-sahâbe*, 176-177.

⁸⁰ Müslümanlar Irak’ın aşağı kesimlerinin fethi sırasında sıcak çöl kumlarından geçerek Fırat-Dicle havzasına ulaştıklarında, uzun bir çöl yolculuğundan sonra bölgeyi bol ağaçlıklar ve yeşilliklerle dolu olarak görünce bölgeye “siyah” anlamına gelen “sevâd” adını vermişlerdir. Bk. Mustafa Demirci, “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/576.

bütün yerleşim yerleri için geçerli olduğunu belirtmiş ve daha sonra bu âyetin devamı olan şu âyetleri okumuştur: “Allah fethedilen yöre insanlarından savaşılmaksızın elçisine her ne nasip etti ise bunlar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet/güç hâline gelmesin diye Allah böyle hükmetmiştir. Resul size her ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Bu mallar özellikle, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir” (el-Haşr 59/7-8). Hz. Ömer, bu sayılanlar yanında ganimetten Ensar’ın da hakkı olduğunu ifade eden bir sonraki âyeti okumuştur: “Muhacirlerden önce o beldeye/Medine’ye yerleşmiş ve imanını da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri ihtiyaç içinde olsalar dahi onları kendilerine tercih ederler.” (el-Haşr 59/9) Gayr-ı menkul ganimetlerin dağıtımını sayılanlar çerçevesinde belirleyen bu âyetleri okuduktan sonra Hz. Ömer, asıl delil getirmek istediği bir sonraki âyeti okur: “Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.” (el-Haşr 59/10)

Hz. Ömer, bu sonuncu âyette geçen “Onlardan sonra gelenler...” ifadesini delil getirerek görüşünün doğru olduğunu ifade eder. Arazi ve nehirlerin halkın müşterek malı olduğunu belirterek “Âyetteki bu ifade bizlerden sonra gelecek olan bütün herkesi kapsamaktadır. Onlar da bu fey malında hak sahibidir. Şu hâlde ben nasıl olur da onlara bir pay bırakmadan bu fey malları gaziler arasında pay edebilirim.” demiştir. Hz. Ömer, yaptığı bu açıklamalarla sahabeyi de ikna etmiş ve onların da onayını almıştır. Daha sonra Sa’d b. Ebî Vakkâs’a gönderdiği mektupla menkul ganimetin orduya katılanlar arasında taksim edilmesini, ancak gayrı menkul malların yöre halkının elinde bırakılarak haraç ve cizye alınmasını emretmiş, böylece kendilerinden sonra gelecek nesillerin de haklarının muhafaza altına alınmasını sağlamıştır.⁸¹ Görüldüğü üzere Hz. Ömer, Nebi (a.s.) zamanında örneği olmayan bir uygulamayı, rey ile yine âyetin mefhumundan hareketle anlayarak ortaya koymakta, âyeti bu şekilde anlamaktadır.

Yukarıda özlü olarak belirttiğimiz bir başka örnekte Hz. Ömer, Kudâme b. Maz’ûn’u Bahreyn’e vali tayin etmişti. Ancak Cârud’un Kudâme’nin içki içtiğine dair şikâyeti üzerine, “Bu söylediğine bir şahidin var mı?” diye sormuş, Cârud: “Evet, Ebû Hüreyre şahidimdir” demiştir. Ebu Hüreyre de şahitlik edince Hz. Ömer Kudâme’yi yanına çağırılmış ve kendisine celde cezası uygulayacağını söylemiştir. Ancak Kudâme “Allah’a yemin olsun, şayet söyledikleri gibi içki içmiş olsam bile bana celde uygulamazsın. Seninle benim aramda Allah’ın kitabı var” diyerek itirazda bulunmuştur.

⁸¹ Ya’kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 26-28; Kenan Ayar, *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 85-95.

Hız. Ömer: “Allah’ın kitabında sana celde vurmama mâni olan hangi hükmü buluyorsun?” diye sorunca Kudâme şu âyeti delil getirmiştir: “İman edip salih ameller işleyenlere; Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever.” (el-Mâide 5/93) Kudâme bu âyeti okuduktan sonra, “Şüphesiz ben iman edip salih amel işleyenlerdenim. Sonra takva sahibi olup iman edenlerdenim. Sonra takvalı olup ihsan sahibi olanlardanım. Allah Resulü ile birlikte Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında bulundum.” Bu cevap üzerine Hız. Ömer orada bulunan ashaba dönüp “Onun bu iddiasına cevap verecek kimse yok mu?” demiştir. Bunun üzerine orada bulunan İbn Abbas şöyle konuşmuştur: “Bu âyetler, nüzulünden öncekiler için bir özür, sonrakiler için bir hüccet olarak nazil olmuştur. Öncekiler içinin haram kılınmasından önce vefat ettikleri için özür sahibi olmuşlardır. Ancak sonrakiler için bu âyetler bir hüccettir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Mâide 5/90) İlgili âyetleri sonuna kadar okuyan İbn Abbas sözlerine şöyle devam etmiştir: “Şayet Kudâme gerçekten de iman edip salih amelde bulunan, sonra ittikâ edip iman eden, sonra yine ittikâ edip ihsanda bulunan kimselerden ise bilmesi gerekir ki Allah Teâlâ içki içmeyi kesinlikle haram kılmıştır.” Hız. Ömer İbn Abbas’ın bu açıklamasından memnun olur, ona “Doğruyu söyledin” der ve Kudâme’ye celde cezasını uygular.⁸² Bu olayda konumuz açısından bizi ilgilendiren husus şudur: Kudame b. Mazun’un kendisine delil olarak getirdiği âyetin nüzulünü, İbn Abbas’tan çok, orada bulunan Bedir harbi mücahitlerinin bilmesi gerekir. Zira İbn Abbas Maide Suresi nazil olduğunda henüz rüştüne dahi ermemiş küçük bir çocuktur. Bununla birlikte İbn Abbas, âyeti sebab-i nuzul bilgisine dayanarak değil, vakianın gerçeğine nüfuz eden reyi ile çözümlenmiştir.⁸³

Hız. Ömer bir hutbesinde, bazı sıkıntılara sebep olduğu gerekçesiyle kadınlara verilen mehirlerin fazlalığından şikayetçi olmuş ve bu uygulamanın terk edilmesi gerektiğini, aksi halde verilen fazlalıkları kadınlardan geri alacağını ifade etmiştir. Hız. Ömer, bu sözlerine Hız. Peygamber’in uygulamasını delil olarak göstermiş ve şöyle demiştir: “Allah Resulü evlendiği eşlerine veya evlendirdiği kızlarına mehirlerini 12 okkadan (100 dirhem gümüş) fazla tutmamıştır.” Ancak Kureyş’ten bir kadın Hız. Ömer’in bu sözlerine itiraz ederek, “Buna hakkın yok ey Ömer!” der ve şu âyeti okur: “Şayet bir eşinizi boşayıp bir başkası ile evlenmek isterseniz, önceki eşinize yüklerle mal vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın.” (en-Nisâ 4/20) Bu cevap üzerine Hız. Ömer hayret içerisinde: “İnsanlar Ömer’den daha bilgilidirler” diyerek kararından vazgeçmiştir.⁸⁴ Burada dikkat çeken husus, söz konusu kadının, Hız. Ömer’in

⁸² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2: 4/150-151.

⁸³ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1969), 198.

⁸⁴ Nesâî, *Sunenu'n-Nesâî*, “Nikâh”, 66 (No. 3349); Ebû Bekr b. Hemmâm Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zâmî (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 180; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 4/293.

delil getirdiği nebevî uygulamanın, âyetin anlamını sınırlandırmadığına dair rey ile görüş beyan etmiş olmasının gerek Hz. Ömer ve gerekse bu hadiseyi duyan diğer sahâbenin hatalı bulmamış olmasıdır.

Beyhakî'nin İbn Mesud'dan (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Ömer'in hilafeti döneminde bir kadın ve anne babanın mirasçı olduğu bir mesele gündeme gelmişti. Hz. Ömer kadına dörtte bir, anneye ise kalanın üçte birini taksim etmişti.⁸⁵ Oysa âyette “Eğer ölenin çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir.” (en-Nîsâ 4/11) şeklinde geçmektedir. Âyet, ölenin sadece anne-babasının olması durumuna bir açıklık getirmiştir, ancak ölenin eşi ile birlikte anne ve babanın mirasçı olması durumuna dair bir açıklama getirmemiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in döneminde de gündeme gelmiş bir durum değildir. İlk halife Ebu Bekir (r.a.) döneminde de söz konusu olmuş değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer bu durumla ilk defa karşılaşmaktadır. O bu pozisyonda bir miras taksimi için içtihadta bulunmak durumunda kalmış ve meseleyi tahlil etmiştir. Buna göre şayet ölenin eşine mirasın yarısını, anneye de üçte birini verse, babaya ancak altıda bir hisse kalacaktır. Oysa bu taksimat “Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.” (en-Nîsâ 4/11) âyetinin maksadına aykırı düşecektir. Şayet kadına dörtte bir, anneye üçte bir verse, babaya da kalanı verse, bu durumda “iki kadının hakkı” oranında bir denklik olmayıp sadece on ikide bir oranında vermiş olacak ve yine âyetin maksadı hasıl olmayacaktır. Bu durumda Hz. Ömer mirasın taksimini koca ve karısının haklarından sonra baba ve anne arasında “Erkeğe iki kadının hakkı” esasına göre bölüştürmüştür. Bu konuda Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mesud ve diğerleri muvafakat etmiş, dört mezhep imamı da bu uygulama üzere görüş bina etmişlerdir. Ancak İbn Abbas bu içtihadı muhalefet etmiş ve her ne şartta olursa olsun eşlerden ister kocanın veya isterse karının bulunma hali olsun mutlak olarak anneye mirasın üçte birinin verilmesi gerektiğini, âyetin zahir manasına dayanarak ifade etmiştir.⁸⁶ Bu olayda da Hz. Ömer'in âyeti reyî ile anlaması örneği bariz bir şekilde görülmektedir.⁸⁷

Kur'ân'da Ehl-i kitabın yiyeceklerinin Mü'minlere helal kılındığı⁸⁸ belirtilmesine rağmen Hz. Ali, bulunduğu dönem itibariyle Hıristiyanların Hz. İsa'nın getirmiş olduğu dine bağlılıklarından bir eserin kalmadığı gerekçesiyle yiyeceklerinin yenmesinin helal olmayacağını belirtmiştir.⁸⁹ Hz. Ali'nin ilgili âyeti bu şekilde tefsir etmesi, kuşkusuz reyî ile varmış olduğu bir sonuçtur. Zira kendisi birlikte yaşadığı Hıristiyanların mevcut vakıalarını, âyetin mana ve maksadı ile karşılaştırmış, sonuçta âyetin maksadının her ne suretle olursa olsun Ehl-i kitabın yiyeceklerinin

⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 16/220 (No: 31708).

⁸⁶ Âdil el-Makrînî, *İhtilâful-müfessirîn* (Doktora Tezi, Câmîatu'l-Hacc Külliyyetu'l-Ulûmi'l-İctimâiyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2012), 120-121.

⁸⁷ Farklı örnekler için bk. Buhârî, “Tefsîr”, 12 (No. 4670); Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 11/598-601.

⁸⁸ el-Mâide 5/5.

⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/133-134.

helal olduğu şeklinde değil, Hz. İsa'nın getirdiği dine bağlılıklarıyla ilişkili olduğu düşüncesiyle söz konusu hükme ulaşmıştır.⁹⁰

Hız. Osman'ın hilafeti döneminde evlenen bir adamın evliliği üzerinden henüz altı ay geçmiş olmasına rağmen eşi doğum yapınca, karısının zina ettiği suçlamasıyla halifeye müracaat etmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, kadını cezalandırmak istemiş, ancak Hz. Ali, doğum yapmış olmanın suç isnadı için tek başına yeterli bir delil olmadığını söyleyerek itiraz etmiştir. Hz. Ali, bu itirazına gerekçe olarak şu mealde açıklamada bulunmuştur: Bir âyette Allah Teâlâ: “Annenin çocuğa hamilelik süresi ve çocuğun süttten kesilmesi otuz aydır.” (el-Ahkâf 46/15) buyurmuş, diğer âyette ise “Sütten kesilmesi ise iki yıl sürer.” (Lokman 31/14)⁹¹ buyurmuştur. Dolayısıyla âyette geçen hamilelik ve süttten kesilme sürelerinin her ikisinin toplamı otuz aydan, süt emme süresi olan yirmi dört ay çıkarıldığında, geriye hamilelik için kalan süre altı aydır.”⁹² Söz konusu kadının suçsuz iken cezalandırılması ve onurunun kırılmasını yaptığı tefsirle engellemiş olan Hz. Ali'nin bu çözümü, kuşkusuz Hz. Nebi'den dinlemiş olduğu bir çözüm değil, kendi rey ile âyetleri anlama çabasından kaynaklanan bir yaklaşımdır.

İbn Abbas'ın yaptığı tefsirlerde nüzul dönemi tanıklığından ziyade rey ile tefsir yaptığına örnek olması açısından şu olay dikkat çekicidir: Bir adam İbn Abbas'a Âdiyât Suresi'den geçen *âdiyât* kelimesinin ne anlama geldiğini sormuş, İbn Abbas da *at* anlamına geldiğini söylemiştir. Bu şahıs daha sonra Hz. Ali'ye gelir ve aynı soruyu ona da sorar. Hz. Ali, bu soruyu başka birisine sorup sormadığını sorar. Adam İbn Abbas'a da sorduğunu ve onun bu kelime ile düşmana baskın yapan *atların* kastedildiğini söyleyince, Hz. Ali, İbn Abbas'ı yanına çağırılmış ve şöyle demiştir: “Allah'a yemin olsun İslam'ın ilk gazvesi Bedir'dir. O vakit bizim ordumuzda sadece iki at vardı: Birisi Zübeyr'in, diğer ise Mikdâd'ın. Şu hâlde çoğul ifade ile gelen *âdiyât* ile nasıl bu iki at kastedilmiş olsun?” Bu kelime ile Arafat'tan Müzdelife'ye, Müzdelife'den de Mina'ya giden *insanların* durumları betimlenmiştir.⁹³ Nüzul ortamına dair bu bilgiyi duyan İbn Abbas, görüşünden döner ve Hz. Ali'nin görüşünü kabul eder. Bu durum, İbn Abbas'ın tefsirlerinde reyden oldukça istifade ettiğini gösterir.

İbn Abbas'ın âyetlerin anlamları üzerindeki rey tefsirine bir başka örnek de şudur: Hz. Ömer, İbn Abbas'ı sık sık yanında gezdirir ve âyetlere dair görüşünü sorardı. Yine Bedir ashabının da bulunduğu bir mecliste onu yanında getirmiş ve ashaba Nasr Suresi'den ne anladıklarını sormuştur. Orada bulunanlardan kimisi: “Şehirlerin ve sarayların fethini anlıyoruz”, kimisi de “Fetih elde ettiğimizde Allah'a hamd ve istiğfar etmemiz gerektiğini anlıyoruz” demiştir. Hz. Ömer, İbn Abbas'a “Sen de böyle mi anlıyorsun?” diye sormuş, İbn Abbas: “Hayır. Bu surede Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e

⁹⁰ Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur'ân Anlayışı* (Mgv Yayınları, 2017), 235.

⁹¹ Ayrıca bk. el-Bakara 2/233.

⁹² Nahhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/215; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/96; Sürmeli, *Sahabenin Kur'ân Anlayışı*, 208-209.

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/474-475; Musâid b. Suleymân b. Nâsir et-Tayyâr, *et-Tahrîr fi usûli't-tefsîr* (Cidde: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 2014), 102-103.

ecelini haber vermektedir.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, İbn Abbas'ın bu tefsirinin son derece bilgece olduğunu söylemiştir.⁹⁴

Hz. Aişe'nin Kur'ân âyetleri üzerinde rey ile görüş beyan ettiğine dair birçok örnek bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, sahabe fetvalarına yönelik yapmış olduğu değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Örneğin Ebu Hüreyre'nin cenazeyi yıkayan kimse- nin gusül abdesti alması gerektiğine dair sözünü, “Ne o, yoksa Müslümanların ölü- leri necis midir? Bir ağaç parçasını (tabutu) taşımaktan dolayı bir kimse ne diye gusül abdesti alsın ki...!” diyerek Kur'ân'da emredilen gusül abdestinin bu gibi halleri kap- samadığını belirtmiştir. Yine Abdullah b. Amr b. Âs'ın gusül abdesti alan kadınların saçlarındaki örgüyü çözmeleri gerektiğine dair fetvasını “İbn Amr'a da hayret doğ- rusu! Bari başlarını da tıraş etmelerini emretseydi!” diyerek hatalı bulmuş, kadınların gusül abdestinde böyle bir zorunluluğun bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁵ Ebu Hüreyre, bir kediye olan eziyetinden dolayı bir kadının azap gördüğüne dair rivayette bulun- duğu haberi üzerine Hz. Aişe: “Ey Ebu Hüreyre! Beslemediği, su vermediği ve beslen- mesi için serbest de bırakmadığı sebebiyle ölen bir kedi yüzünden bir kadının cehen- nemde azap çektiğine dair rivayeti Allah Resulünden rivayet eden sen misin?” diye sordu. Ebu Hüreyre: “Ben bunu Allah Resulünden duydum.” şeklinde cevap verince Hz. Aişe: “Allah nezdinde bir Mü'min, bir kedi yüzünden azap çekmeyecek kadar de- ğerlidir. Bununla birlikte bu kadın bir kafir idi. Ey Ebu Hüreyre! Allah Resulünden ha- dis rivayet ettiğin zaman ne rivayet ettiğine bir bak!” dedi.⁹⁶ Kuşkusuz Hz. Aişe'nin Mü'minin Allah katındaki değerine dair tespitini içeren Ebu Hüreyre'nin bu ve yukarı- daki rivayetleri hakkındaki yorumu, Kur'ân'dan elde etmiş olduğu bir kanaati doğ- rultusunda rey ile gerçekleştirdiği çıkarımlardır.

Hz. Aişe'nin rey ile görüş beyan etmesi, farklı kıraatlerin tercihinde de etkili ol- muştur. Örneğin: حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا (Yûsuf 12/110) âyetinde kizb fiilinin “kuzibû” veya “kuzzibû” kıraatlerindeki ihtilafta, şeddeli olan “kuzzibû” kıra- atini tercih etmiştir. Buhârî'nin rivayetine göre Urve, Hz. Aişe'ye bu âyetteki söz ko- nusu kelimeyi nasıl okuduğunu sormuş, o da şeddeli olarak okuduğunu söylemiştir. Bu takdire âyetin anlamının “ve elçiler yalanlandıklarını zannedince...” olacağını kas- tederek Urve: “Ama elçiler kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını zannediyor de- ğil, aksine kesin olarak biliyorlardı.” demiş; Hz. Aişe de bunun doğru olduğunu itiraf ederek: “Evet, kuşkusuz bunu kesin olarak biliyorlardı” demiştir. Bunun üzerine Urve kelimenin belki de şeddesiz olarak “Elçiler vadedilenler konusunda kendilerine yalan söylenildiğini zannettiler” anlamı veren *kuzibû* şeklinde okunması gerekir” deyince Hz. Aişe: “Böyle bir sözden Allah'a sığınırım. Elçiler Allah hakkında asla böyle bir dü- şünceye kapılmazlar.” demiştir. Bunun üzerine âyette geçen zannetmek fiilini ve fai- lini anlamakta zorluk çeken Urve: “O zaman bu âyetin anlamı nedir?” diye sordu. Hz.

⁹⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 110 (No. 4969); Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/47.

⁹⁵ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiltiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Kitâbiyât, 2002), 47.

⁹⁶ Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiltiği Eleştiriler*, 151-152.

Aişe âyeti şöyle açıkladı: “Âyette geçen o kimseler, Allah’a iman etmiş ve elçileri tasdik etmiş olan kimselerdir. Lakin onlar öyle uzun süren belalara maruz kalmış ve bekledikleri ilahi yardım öyle çok gecikmişti ki sonuçta elçiler hem kendilerini yalanlayıp inkâr eden kavimlerinden hem de sınavları çetin geçen tabilerinin zaafa düşen desteklerinden mahrum kalınca, onların da kendilerini inkâr ettiğini zannettikleri anda Allah’ın yardımı gelmiştir.”⁹⁷ Hz. Aişe’nin bu iki kıraatten Allah’ı tenzih etmeye daha uygun gördüğü kıraati tercih etmesi, kuşkusuz reyî ile ulaştığı bir sonuçtur.

Amr b. As anlatıyor: “Zât-u Selâsil gazvesinde Nebi (a.s.) beni görevli olarak göndermişti. Soğuk bir gecede ihtilam olmuşum. Gusletmem halinde öleceğimden endişe ettim ve bu sebeple teyemmüm edip maiyetimdekilere sabah namazını kıldır-dım. Döndüğümüzde bu durum Hz. Nebi’ye haber edildi. Bana “Ey Amr! Sen cünüptün ve bu halinle arkadaşlarına namaz mı kıldır-dın?” diye sordu. Ben “Evet ey Allah’ın Resülü. Soğuk bir gecede ihtilam olmuşum. Gusletmem halinde öleceğimden korktum. Sonra “Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın” âyetini hatırladım ve teyemmüm alıp namazı kıldım. Bunun üzerine Nebi (a.s.) gülümsedi ve hiçbir şey söylemedi.”⁹⁸ Bu olay, Nebi’nin (a.s.) takrir ettiği rey tefsiridir. Hz. Peygamber’in bu reyî tasvip ettiğini şu olay da destekler mahiyettedir: Yine bir başka seferde, başı yaralanan bir adamı seferdekiler gusletmeye zorlayıp ölümüne sebep olmuşlular. Bu durum kendisine aktarıldığında Hz. Peygamber onlara kızmış ve yaptıklarını onaylamamıştı.”⁹⁹ Kuşkusuz Hz. Peygamber’i de memnun eden Amr b. As’ın âyetle bu şekilde amel etmiş olması, rey üzere yapmış olduğu bir tefsirdir.¹⁰⁰

⁹⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 12 (No. 4695); Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadir* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2007), 718; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/553; Bayram Demircigil, “Tefsirde İhtilaf Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 455-456.

⁹⁸ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhîdî, *el-Vasîd fi tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 2/39; Sâlih, *et-Tefsîr ve’l-mufessîrîn fi’l-’asri’l-hadîs*, 44.

⁹⁹ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 125/127 (No. 336, 337).

¹⁰⁰ Sahabenin Kur’ân’ı rey üzere anlama çabası elbette ki yukarıda verilen örneklerle sınırlı değildir. Bununla birlikte sahabenin nakil yapmaktan başka bir çaba içerisinde bulunmadığına yönelik söylem neden yaygınlık kazanmıştır, şeklinde sorulabilecek bir soruya, Mustafa Öztürk şu yorumda bulunmaktadır: Gerek sahabe döneminde ve gerekse İbn Abbas’a ait nakledilen örneklerde görüleceği üzere sahabe-nin rey temelinde Kur’ân’ı anlamaya yönelik gayretleri oldukça fazladır. Buradan hareketle *riyâyet tefsîri* (me’sur tefsir) olarak tabir edilen menkulâtın ekserisi, aslında sahabe neslinin dirayetidir. Lakin sahabe-nin bu yöndeki izahları daha sonra riyâyet tefsiri kategorisine dahil edilmiştir. Nitekim Nîsâbü’r’nin (ö. 405/1015) sahabe tefsirinin merfu hadis olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair söylemi, bu yaklaşımın bir ifadesidir. Söz konusu yaklaşım, aslında ehl-i hadisin din ve ilim anlayışında bulunan bütün sahabenin *âdil* ve *sika* sayılmasının bir tezahürü olduğu açıktır. Sahabenin rey ve dirayet temelli izahlarını hükmen merfu kategorisinde götürek rey dışında tutma çabasında İbn Teymiyye’nin rolü büyüktür. Nitekim İbn Teymiyye ehl-i hadisin din anlayışı temelinde tefsirden reyî nefyetmeyi hedeflemiş, reyden doğan boşluğa da *ahsenu turuki’t-tefsîr* metodunda detaylandırdığı üzere Kur’ân, Peygamber, sahabe ve tâbiûn otoritesini yerleştirmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber Nahl 16/44. âyetin işaret ettiği üzere ashâbına Kur’ân’ın lafızlarını öğrettiği gibi manalarını da öğretmiştir. Sahabe arasında meydana gelen ihtilaf ise tezat değil, tenevvü ihtilafıdır. İbn Teymiyye bu çabasıyla sahabe tefsirini bir bakıma peygamber tefsiri ile eşdeğer görmüştür. Bununla birlikte İbn Teymiyye, Hz. Peygamber’in bütün Kur’ân’ı mana olarak tefsir ettiğini söyleyerek müfessirlere rey ve dirayet yolunu kapatırken, diğer yandan “şâyet tefsiri Kur’ân ve sün-

Sonuç

Sahabenin Kur'ân tefsirine olumsuz yaklaştığı, yaptığıın sadece âyetlerin nüzulüne ve Hz. Peygamber tarafından yapılan pratiğine dair şahitliklerinin aktarımından ibaret olduğu, herhangi bir rey türünden tefsir faaliyetinde bulunmadığı yönündeki eğilim, doğruyu yansıtmamaktadır. Bu yöndeki bir tasavvurun, Hz. Peygamber'in henüz hayat-ı saadetlerinde bulunduğu dönemde sahabenin anlayamadıkları yeri Hz. Nebi'ye sorma imkanlarının olması ve Hz. Peygamber'in pratikteki tefsirine bizzat şahit olmaları nedeniyle nispeten tefsir faaliyetine gereksinim duymamalarını, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki durumlarına genellemekten kaynaklanmış olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra bazı hadis, sahabe kavli ve tabiine ait tutumların da bu tasavvurun oluşmasında payı olduğu muhakkaktır.

Sahabenin tefsir konusundaki tutumunu ortaya koyan mevcut rivayetlere dair yapmış olduğumuz bu incelemede, sahabenin tefsire mesafeli olmadığı, aksine olumlu olduğu, dahası bazı âyet ve hadislere binaen bu faaliyetin dini bir vecibe olarak telakki edildiği görülmüştür. Yine yaptığımız incelemede sahabenin herhangi bir delil-belge olmadan Kur'ân üzerinde konuşmayı kerih gördükleri, olumsuz tutumlarının bu tarz bir yaklaşıma yönelik olduğu anlaşılmıştır. Sahabenin tefsire olumsuz yaklaştığını iddia edenlerin getirmiş oldukları delillerde de aynı durumun geçerli olduğu, Kur'ân hakkında bilgisiz ve delilsiz konuşmanın eleştirildiği görülmüştür.

İncelediğimiz rivayetlerde de görüldüğü üzere sahabenin tefsire yönelik bu olumlu yaklaşımı, aslında burada da kalmayıp bir ileri aşamada olduğu, yani nakil ile yetinmeyip rey ile görüş beyan ettiği de görülmüştür. Zamanın önlerine çıkardığı her türlü yeni gelişmeler karşısında sahabe Kur'ân âyetlerini, başta Kur'ân'ın kendisi olmak üzere Hz. Peygamber'in pratiği (sünnet), esbâb-ı nüzul, Arap dili ve kültürü ve belli bir oranda isrâîlî haberleri istimal ederek rey üzere tefsir etmiş, sorunlara çözümler üretmişlerdir. Buna göre sahabe, hem nebevi tatbikatın sözlü ve fiili kısmını nakletmiştir hem de yeni gelişmeler karşısında ellerindeki verilere dayanarak rey üzere tefsirde bulunmuştur.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Yazar / Author

Muhammed Bahaeddin Yüksel

nette bulamazsan" şeklinde bir ifade kullanarak gerçekte Hz. Peygamber'in bütün bir Kur'ân'ı tefsir etmediğini de itiraf etmekte, dolayısıyla tahkim etmeye çalıştığı metodunu kendi içinde çelişkili hale getirmektedir. Ayrıntı için bk. Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 70-71.

Kaynakça

- Abdulhamîd, Muhsin. *Dirâsât fi usûli tefsîri'l-Kur'an*. Bağdâd: Dâru'l-Beydâ, 1984.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm. *el-Musannef*. Thk. Habîburrahmân el-A'zâmî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.
- Ahmed b. Hanbel. *Musned*. Thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ayar, Kenan. *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Bedr, Abdullah Ebû's-Su'ûd. *Tefsîru's-sahâbe*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd. *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimu't-Tenzil)*. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1989.
- Beroje, Sahip. "Hz. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İçtihatları Karşısındaki Tavrı". *İslâmî İlimler Dergisi* 3/1 (2008), 125-136.
- Bezzâvî, Nâsiruddin Ebî Saîd Abdillâh b. Omer b. Muhammed Şîrâzî. *Envâru't-Tenzil ve esrâru't-te'vil*. İstanbul: Derseâdet, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cuveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. Thk. Abdülazîm ed-Dîb. Devha, 1399.
- Çakan, İsmail L. - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". 1: 76-79. Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Sahâbe İhtilafları". *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu*. 22 Mayıs 2015. 217-242.
<https://doi.org/10.18505/cuifd.18605>
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sunenu Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2004.
- Demirci, Mustafa. "Sevâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 576-578. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Demircigil, Bayram. "Tefsirde İhtilaf Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 441-468.
<https://doi.org/10.17335/sakaifd.615630>
- Ebû Abdîrrahmân, Mukbil b. Hâdî'l-Vâdî. *es-Sahîhu'l-müsnet min esbâbi'n-nüzul*. San'a: Mektebetü Sanâi'l-Eseriyye, 2004.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'âs. *Sünenu Ebî Dâvud*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *Kitâbu'l-Harâc*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- Ebu's-Su'ûd, İbn Muhammed İmâdî. *İrşadu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Thk. Abdulkadir Ahmed Atâ. Riyâd: Mektebetu'r-Riyâdî'l-Hadîse, t.y.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1969.
- Ferrâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ. *Tabakâtu'l-Hanâbile*. Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn. 3 Cilt. Câmî'atu Ummu'l-Kurâ, 1999.
- Gürler, Kadir. "Kur'an'ın Re'y ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım". *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 17-46.
- Hamid, Abdussettar. "Sahabe Tefsiri Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Ömer Dumlu. 7 (1992), 259-374.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm. *Tefsîru'l-Hâzin (Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Hererî, Muhammed Emîn b. Abdullâh. *Hadâiku'r-rûh ve'r-reyhân fi revâbi'ulûmi'l-Kur'an*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Thk. Muhammed Avvâme. Beyrût: Dâru'l-Kurtuba, 2006.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2. Bs, 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Âfâku'l-Cedîde, 1983.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakki'în 'an rabbi'l-âlemîn*. 7 Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1423.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *Medâricu's-sâlkîn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2011.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sunenu İbn Mâce*. Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, t.y.
- İbn Receb, Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Şihâbuddîn. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*. Thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. Thk. 'Adnân Zarzûr. Dimaşk, 1972.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Râgıb. *Mukaddimetu câmi'i't-tefâsîr*. Thk. Ahmed Hasan Ferhât. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1984.
- Kannevcî, Sıddîk b. Hasan b. Ali. *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1996.
- Karadâvî, Yusuf. "Tefsîrin Sakıncalı Yönlerinden Biri: Kötü Te'vîl". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. Trc. Ramazan Şahan 12/1 (01 Nisan 2012), 151-184.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsîr Tarihi Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn. *Tefsîru'l-Kâsimî (Mehâsinu't-te'vîl)*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957.
- Makrinî, Âdil. *İhtilâful-müfessirîn*. Doktora Tezi, Câmîatu'l-Hacc Külliyyetu'l-Ulûmi'l-İctimâiyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmîyye, 2012.
- Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mucâhid b. Cebr. *Tefsîru'l-imâm Mucâhid b. Cebr*. Thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Nasr: Dâru'l-fikri'l-İslâmî'l-Hadîse, 1989.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil*. Thk. Abdullah Mahmud Şahhâte. Beyrût: Müessesetu't-Târihu'l-'Arabî, 2002.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc. *Sahîhu'l-Muslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Muslim, Mustafâ. *Menâhîcu'l-mufessirîn el-kismu'l-evvel et-tefsîr fî 'asri's-Sahâbe*. Riyâd: Dâru'l-Muslim, 1415.
- Müzeynî, Halit b. Süleyman. *el-Muharrar fî esbab-i nüzuli'l-Kur'ân min hilâl-i kütübi't-tis'a*. Daru İbni'l-Cevzî, 1427.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummu'l-Kurâ, 1988.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sunenu'n-Nesâî*. Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, 1417.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdullâh Hâkim Muhammed b. Abdullâh. *el-Mustedrek 'ale's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

- Öztürk, Mustafa, ed. *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Hâlleri*. Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahmân b. Suleymân. *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14. Bs. Riyâd, 2005.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşf ve'l-beyân*. Thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.
- Sâlih, Abdulkâdir Muhammed. *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi'l-'asri'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Seâlebî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ali Mu'avviz - ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4. Bs, 2 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1978.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahmân. *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî. 17 Cilt. Kâhire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Sürmeli, Mehmet. *Sahabenin Kur'an Anlayışı*. Mgv Yayınları, 2017.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfakât fi usûli'l-ahkâm*. 6 Cilt. Dâru İbn Affân, 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abulmuhsin Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru hicr, 2001.
- Tayyâr, Musâid b. Suleymân b. Nâsir. *et-Tahrîr fi usûli't-tefsîr*. Cidde: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 2014.
- Tayyâr, Süleymân b. el-Eş'âs. "et-Tefsîr bi'l-me'sûr ve et-tefsîr bi'r-re'y Kavramları Üzerine Uygulamalı Bir Yaklaşım". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. Trc. Ahmet Küçük 9/2 (2009), 227-240. <https://doi.org/10.33420/marife.363366>
- Tirmîzî, Muhammed b. İsâ. *Sünenu't-Tirmîzî*. Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, t.y.
- Uveyd, Abdulaziz b. Muhammed b. İbrâhîm. *Usûlu'l-Fıkh 'inde's-Sahâbe*. Kuveyt: el-Va'yu'l-İslâmî, 2011.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *et-Tefsîru'l-basîd*. Thk. Muhammed b. Mansûr el-Fâyiz. 25 Cilt. Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, t.y.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Zehebî, Muhammed Huseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 7. Bs, 3 Cilt. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 2000.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvûd. 3. Bs, 25 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-risâle, 1985.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1957.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Trc. Bünyamin Erul. 2. Bs. Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-vasîd*. 3 Cilt. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.